

EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS
COUR EUROPÉENNE DES DROITS DE L'HOMME

DÖRDÜNCÜ DAİRE

GRZELAK – POLONYA

(Başvuru no. 7710/02)

SONKARAR

STRAZBURG

15 Haziran 2010

KESİNLEŞME

22/11/2010

Bu sonkarar Sözleşme'nin 44 §2 maddesine göre kesinleşmiştir. Fakat yazım düzeltmelerine tabi tutulabilir.

Grzelak – Polonya davasında,
İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi Dördüncü Dairesi, aşağıdaki yargıçlarla toplanmıştır:

Başkan: Nicolas Bratza,

Üyeler: Lech Garlicki,

Giovanni Bonello,

Ljiljana Mijović,

David Thór Björgvinsson,

Ledi Bianku,

Mihai Poalelungi,

Daire Yazı İşleri Müdürü: Lawrence Early,

25 Mayıs 2010 tarihinde kapalı olarak müzakerede bulunan Mahkeme, aynı tarihte aşağıdaki sonkararı kabul etmiştir:

USUL

1. Bu dava, İnsan Hakları ve Temel Özgürlüklerin Korunması Sözleşme'nin ("Sözleşme") 34. maddesi göre, üç Polonya vatandaşı olan Bayan Urszula Grzelak, Bay Czesław Grzelak ve Mateusz Grzelak tarafından 25 Ocak 2002 tarihinde Polonya Cumhuriyeti'ne karşı Mahkeme'ye yapılan bir başvurudan (no. 7710/02) kaynaklanmıştır.

2. Başvurucular, önce Łódź'da avukatlık yapan Bayan M. Wentlandt-Walkiewicz tarafından, ardından da Varşova'da avukatlık yapan Bayan M. Hartung ve Bay J.Ciećwierz tarafından temsil edilmişlerdir. Polonya Hükümeti ("Hükümet") Dışişleri Bakanlığı temsilcisi Bay J. Wołosiewicz tarafından temsil edilmiştir.

3. Başvurucular, bilhassa Mateusz Grzelak'ın okul karnelerinde "din/ahlak [ethics]" ders notunun bulunmamasından şikayet etmişlerdir.

4. Mahkeme 6 Ocak 2009'da başvuruyu Hükümet'e bildirmeye karar vermiştir. Ayrıca başvurunun esasının, kabuledilebilirlik ile birlikte incelenmesine karar verilmiştir (Sözleşme 29(3)).

5. Başkan tarafından üçüncü taraf olarak davaya müdahil olmasına izin verilen Varşova merkezli İnsan Hakları İçin Helsinki Vakfı'nın yazılı görüşü alınmıştır (Sözleşme (36(2). fıkrası, İçtüzük'ün 44(2). fıkrası).

DAVANIN ESASI

I. DAVA KONUSU OLAYLAR

6. 1969 doğumlu birinci başvuru Urszula Grzelak ve 1965 doğumlu ikinci başvuru Czesław Grzelak evli olup, Sobótka’da yaşamaktadırlar. Bu başvurucular, 1991 doğumlu üçüncü başvuru Mateusz Grzelak’ın anne ve babasıdır. Birinci ve ikinci başvurucular agnostiktir (bilinemezdir).

7. Üçüncü başvuru yedi yaşında, Ostrów Wielkopolski’deki 3 no.’lu ilköğretim okulunda eğitim görmeye başlamıştır. Anne babasının isteğine uygun olarak, din eğitimi derslerine katılmamıştır. Kendi sınıfında bu dersten muaf olan tek öğrenci olduğu anlaşılmaktadır. Din eğitimi dersi, bir okul gününde çeşitli zorunlu derslerinin ortasında yer almıştır. Okul, ilk iki başvuru taleplerine rağmen, oğullarına alternatif bir ahlak eğitimi sağlamamıştır. Diğer öğrencilerin sınıfta din eğitimi dersi aldıkları esnada, başvurucuların oğlunun ya başında kimse olmadan okul koridorlarında bırakıldığı ya da zamanını okul kütüphanesi veya okul kulübünde geçirdiği görülmektedir.

8. Hükümet, din eğitimi dersleri yapılırken Mateusz Grzelak’a uygun bir şekilde nezaret edildiğini ileri sürmüştür. Okulun herhangi bir zamanda kendi binalarında bulunan bütün öğrencilere özen gösterme ve nezaret etme konusunda genel bir yükümlülüğü bulunmaktadır.

9. İlk iki başvurucuya göre oğulları, din eğitimi dersine katılmaması nedeniyle ayrımcılığa maruz kalmış ve diğer öğrencilerin psikolojik ve fiziksel tacizine uğramıştır. Bu nedenle ilköğretim okulu üçüncü yılında başvurucular oğullarını aynı ilçedeki önce 9 no.’lu ilköğretim okuluna, ardından da 11 no.’lu ilköğretim okuluna naklettirmişlerdir.

10. Başvurucular 11 Nisan 2001 tarihinde, oğulları ilköğretim okulu üçüncü sınıftayken, Ostrów Wielkopolski’deki 9 no.’lu okulun müdiresine bir mektup göndermişlerdir. Sınıftaki diğer öğrencilerin oğullarıyla dalga geçtiğine ve onu taciz ettiğine dikkat çekmişlerdir. Oğullarının, din eğitimi dersine katılmadığı için sınıf arkadaşlarının çoğunluğunun ayrımcı muamelelerine uğradığını belirtmişlerdir. Başvurucular, bu meselenin çözümünde okuldan destek istemişlerdir.

11. Hükümet’e göre, başvurucular 11 Nisan 2001 tarihli mektuplarına cevap verilmesini beklememişler ve 11 no.’lu ilköğretim okuluna oğullarının naklini yaptırmışlardır. 26 Haziran 2001 tarihli bir mektupta, 9 no.’lu ilköğretim okulu müdiresi, Mateusz Grzelak’ın 23 Ekim 2000 tarihinden 19 Nisan 2001 tarihine kadar bu okula geldiğini belirtmiştir. Sık sık dini sembollerle ve din eğitimi dersine katılan çocuklarla dalga geçerek, arkadaşlarını tahrik ettiğini belirtmiştir. Sınıf öğretmeni, Bay ve Bayan Grzelak’ın oğullarının davranışları konusunda bilgilendirmiş, fakat kendileri

yanıt vermemişlerdir. Müdire ayrıca, çocukların din eğitimi dersine katılımları için okulun yazılı bir bildirim aramadığını belirtmiştir. Çocuğunun din eğitimi dersine katılmasını istemeyen bir anne babanın, bu durumu sınıf öğretmenine söylemeleri yeterlidir.

12. Hükümet ayrıca, Bay ve Bayan Grzelak'ın 11 no.'lu ilköğretim okulundan oğullarına ahlak dersi vermelerini talep ettiklerini ileri sürmüştür. Hükümet'e göre, bu okulun müdiresi, okullar arası bir gruba böyle bir dersin verilmesinin mümkün olup olmadığını sormak için Poznań Eğitim Müdürlüğüyle (*kuratorium oświaty*) irtibat kurmuştur. İlgili öğrenci ve velilerin sayısının yetersiz olmasından dolayı bu mümkün olmadığından, okul üçüncü başvurucuya okul kulübünde ya da okul kütüphanesinde alternatif derslere katılmasını önermiştir. Başvurucuların okula, oğullarının eğitimine ilişkin herhangi bir sorun bildirmediikleri görülmektedir.

13. 1 Mayıs 2001'de başvurucular Milli Eğitim Bakanı'na, oğullarının eğitiminin başlamasından bu yana dini hoşgörüsüzlükle karşılaştıklarını ve okul yetkililerin bu duruma tepki göstermediklerini belirttikleri bir mektup göndermişlerdir. Devlet okullarında din eğitiminin düzenlenmesine dair Talimatname'ye (Ordinance) ilişkin bir dizi soru sormuşlardır (bk. aşağıda ilgili iç hukuk ve uygulama). Başvurucular, mektuplarında özellikle aşağıdaki meselelere değinmişlerdir:

1. Neden bazı okullar, anne babaların çocuklarının din eğitimine katılıp katılmayacaklarına ilişkin bildirimde bulunmalarını istemektedir?
2. Okul yalnızca bir öğrenci için ahlak dersi açmak zorunda mıdır?
3. Neden diğer çocuklar din eğitimine katılırken ya da okullar Paskalya tatili (*Lent Retreat*) nedeniyle kapandıklarında, başvurucunun oğlunun durumundaki çocuklar verimsiz bir zaman geçirmek zorunda bırakılmaktadır?
4. Bir çocuğun okul kartesindeki “din/ahlak” hanesinde not yerine düz bir çizginin bulunması, devlet okullarında din eğitiminin düzenlenmesine ilişkin 14 Nisan 1992 tarihli Eğitim Bakanı Talimatnamesi'nin (“Talimatname”) Eğitim Yasası'nı ve insan hakları belgelerini ihlal ettiğini mi göstermektedir?
5. Çocukları din eğitimine katılmadığı için ayrımcılığa uğradığında ve taciz edildiğinde anne babalar ne yapabilir?

14. 29 Mayıs 2001 tarihinde Eğitim Bakanlığı başvuruculara yanıt vermiştir. Başvurucuların değindikleri meseleler bakımından, aşağıda belirtilen bilgileri göndermiştir:

1. soruya yanıt: Din eğitimi ve ahlak dersleri, anne babaların talebi üzerine organize edilir ve bu amaçla yapılması istenilen bildirim yalnızca bu organizasyonun yapılmasını sağlamak içindir.

2. soruya yanıt: Ahlak dersi almaya ilgisi olan yalnızca bir öğrenci varsa, okul yetkililerinin okullar arasında oluşturulan bir grubun bu dersi birlikte almasının mümkün olup olmadığını araştırması gerekir. Eğer bir belediyenin sınırları içerisinde böyle bir grup oluşturulamazsa, okulun din eğitimi dersi sırasında öğrenciye nezaret edilmesini sağlaması gerekir.

3. soruya yanıt: Yukarıda değinilen durumda, okulun din derslerine katılmayan öğrenciler için başka aktiviteler organize etmesi ya da ev ödevlerini yapmalarına veya kütüphaneyi kullanmalarına vb. izin vererek, bu öğrencilere yeterli düzeyde nezaret etmeleri gerekir.

4. soruya yanıt: Talimatname'nin 9. paragrafı, “din/ahlak” dersi notlarının karnelerde ne şekilde gösterileceğini düzenlemiştir. Bu hüküm, Anayasa Mahkemesi tarafından 20 Nisan 1993 tarihli kararda yorumlanmıştır (bk. aşağıda ilgili iç hukuk ve uygulama). Anayasa Mahkemesi, “din/ahlak” dersi notlarının bir karnede gösterilmesinin, devlet okullarında bu konuda ders verilmesinin bir sonucu olduğunu belirtmiştir. Üstelik Anayasa Mahkemesi, bu kuralın din ve vicdan özgürlüğünü ihlal etmediği kanısına varmıştır.

5. soruya yanıt: Din eğitimi dersine katılmadıkları gerekçesiyle öğrencilere ayrımcılık yapılması, Talimatname'yi ihlal eder ve ilgili eğitim kurumlarına bildirilmelidir.

15. Başvurucular ayrıca, oğullarının durumunun Anayasa'nın 53(7) ve 31(2). fıkralarını, Sözleşme'nin 9 ve 14. maddelerini ve başka hükümleri de ihlal ettiği iddiasıyla 14 Haziran 2001 tarihinde Ombudsman'a başvurmuşlardır. Ombudsman, Anayasa Mahkemesi'nin 20 Nisan 1993 tarihli kararından sonra bir kez daha Talimatname'ye itirazda bulunmayacağı yönünde cevap vermiştir. Mektuplarında değindikleri sorunlar, hukukun kendisinden çok, bazı öğretmenlerin ve öğrencilerin uygunsuz davranışlarıyla ilgilidir.

16. Başvurucular 17 Ekim 2001 tarihinde Cumhurbaşkanı'na bir mektup göndermişlerdir. Başvurucular, dini inancı olmayan çocuklara güvence sağlanması için Talimatname'de değişiklik yapılmasını talep etmişlerdir. 6 Kasım 2001'de Cumhurbaşkanlığı, Eğitim Bakanlığı'ndan başvurucuların mektubunu yanıtlamasını istemiştir.

17. Eğitim Bakanlığı 10 Aralık 2001 tarihinde, 29 Mayıs 2001 tarihli mektubunda anlattığı görüşünü tekrarlamıştır. Daha evvel yanıtlanan meselelere ek olarak, Bakanlık başvurucuların çocuğun din eğitimine katılıp katılmayacağı hususunda bildirim yapılması zorunluluğuna ilişkin şikayetleri yanıtlamıştır. Bakanlık, okul yetkililerin anne babalardan “negatif bir bildirim” yapmalarını, yani çocuklarının din eğitimi dersine katılmayacağına ilişkin bir bildirimde bulunmalarını isteyemeyeceği belirtmiştir. Böyle bir uygulama Talimatname'nin hükümleriyle bağdaşmaz, böyle bir uygulama yapılması halinde eğitim kurumlarına bildirilmesi gerekir. Bakanlık, anne babaların yaptıkları bildirimin inançlarına ilişkin bir bildirim olarak anlaşılamayacağını belirtmiştir.

18. Başvurucular, oğullarının din eğitimi yerine ahlak dersi almasına izin verilmesi için okul yetkililerine tekrar tekrar başvuruda bulunduklarını belirtmişlerdir. Bununla birlikte, oğullarının gittiği ilköğretim okullarından hiçbirinde ahlak dersi verilmemiştir. Bu taleplerin reddi, uygun öğretmenlerin yokluğu, mali nedenler ve ahlak dersine katılmak isteyen öğrencilerin sayısının yetersizliği nedenlerine dayandırılmıştır.

19. Eylül 2004'te üçüncü başvuru ortaokula başlamıştır.

20. 16 Temmuz 2009 tarihinde Bay ve Bayan Grzelak, Poznań Eğitim Müdürlüğüne (*kuratorium oświaty*), Ostrów Wielkopolski 2 no.'lu okulda oğullarına ahlak dersi verilmediğinden şikayetçi olmuşlardır. Dilekçeleri (*skarga*) okuldan sorumlu makam olarak, konu hakkında yetkili olan Ostrów Bölgesi'ne (*powiat*) gönderilmiştir. 27 Ağustos 2009'da Ostrów Bölge Konseyi, dilekçenin esası bulunmadığı gerekçesiyle reddetmiştir. Mateusz Grzelak'ın, Ostrów Bölgesi'nin yönetimindeki bütün okullarda, anne babası tarafından ahlak sınıfına katılması talep edilmiş tek öğrenci olduğunu tespit etmiştir. Bu nedenle Konsey, Talimatname'de gösterildiği biçimiyle böyle bir dersin açılması için gereken koşulların oluşmamış olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Üçüncü Başvurucunun Okul Karneleri

21. Üçüncü başvurunun ilk üç yıldaki ilköğretim okulu karnesinde şu başlıklar yer almıştır: davranış (*zachowanie*), din/ahlak ve genel eğitim. "Din/ahlak" notu için ayrılan yere düz bir çizgi çekilmiştir.

22. Dördüncü yıl karnesinde, "din/ahlak" dahil olmak üzere üçüncü başvurunun aldığı derslerin bir listesi yer almıştır. Yine "din/ahlak" başlığının karşısında düz bir çizgi bulunmaktadır.

23. Beşinci yıl karnesinde, "din/ahlak" başlığının karşısında düz bir çizgi vardır ve ahlak kelimesinin üzerine çarpı işareti koyulmuştur. Üçüncü başvurunun Haziran 2004'te aldığı ilköğretim okulu mezuniyet belgesinde de benzer bir durum söz konusudur.

24. Eylül 2004'te üçüncü başvuru, Ostrów Wielkopolski'deki 4 no.'lu ortaokulda (*gimnazjum*) ortaöğretime başlamıştır. Bu okuldaki ilk iki yıla ait karnesinde ve Haziran 2007 tarihli bitirme belgesinde, "din/ahlak" için ayrılan alana düz bir çizgi çekilmiştir.

25. Eylül 2007'de üçüncü başvuru, Ostrów Wielkopolski 2 no.'lu liseye (*liceum*) başlamıştır. 4 Eylül 2007'de anne babası, ahlak dersi alması için okuldan kendisine izin verilmesini talep etmiştir, fakat bu dersin açılmadığı görülmektedir. Bu okuldaki ilk iki yılın karnelerinde "din/ahlak" için ayrılan alanda düz bir çizgi bulunmaktadır. Üçüncü başvuru, lisedeki ikinci yılında Almanca dersinden kalmış ve 2009/2010 okul yılından itibaren Ostrów Wielkopolski meslek lisesinde eğitim görmeye başlamıştır.

II. KONUYLA İLGİLİ İÇ HUKUK VE UYGULAMA

1. 1997 tarihli Anayasasının kabulünden önceki döneme ait ilgili anayasa hükümleri

26. 17 Ekim 1992 tarihli Anayasa'nın değiştirilmesine dair Kanun'la yürürlükte tutulan 1952 Anayasasının 82. maddesi şöyledir:

“1. Polonya Cumhuriyeti, vatandaşlarının din ve vicdan özgürlüğünü güvence altına alır. Kilise ve diğer dini kurumlar dini işlevlerini özgürce yerine getirebilirler. Vatandaşlar dini uygulama ve törenlere katılmamaya zorlanamaz. Hiç kimse dini uygulamalara ya da törenlere katılmaya zorlanamaz.

2. Kilise devletten ayrılır. Devlet ve kilise arasındaki ilişkilerle ilgili ilkeler ve dini kurumların yasal ve mali statüleri yasalarla belirlenir.”

2. 17 Mayıs 1989 tarihli din ve vicdan özgürlüğü güvencelerine ilişkin Kanun (“Din ve Vicdan Özgürlüğü Kanunu”)

27. Din ve Vicdan Özgürlüğü Kanunu'nun 1. maddesinin ilgili kısmı aşağıdaki gibidir:

“1. Polonya ... vatandaşlarının din ve vicdan özgürlüğünü güvenceye alır.

2. Din ve vicdan özgürlüğü, din ya da inancını seçme özgürlüğünü ve tek başına veya başkalarıyla birlikte toplu olarak, özel alanda ve kamusal alanda din ya da inancını açığa vurma özgürlüğünü içerir. ...”

Kanunun ikinci maddesinin ilgili kısmı aşağıdaki gibidir:

“Vatandaşlar din ve vicdan özgürlüklerini kullanırlarken özellikle: ...

(2)(a) kiliselere ya da diğer dini topluluklara üye olabilirler;

(3) dini görüşlerini ifade edebilirler;

(4) çocuklarını dini inançlarına uygun olarak yetiştirebilirler;

(5) dinleri ya da inançları konusunda sessiz kalabilirler”

3. Devlet Okullarında Din Eğitimi

(a) 1991 tarihli Eğitim Kanunu'ndan önceki durum

28. Okul çağındaki çocukların çoğunluğu, devlet okullarında eğitim görmektedir. 3 ve 24 Ağustos 1990'da Eğitim Bakanı, devlet okullarında Roma Katolikliği ve diğer dinlere ilişkin eğitimin gönüllük esasına dayandırılacağına dair iki genelge (*instrukcje*) yayımlamıştır. Bu

genelgelere göre, ilköğretim okulu öğrencilerinin anneleri ve ortaokul öğrencileri ya da onların anne babaları, çocukların din eğitimi dersine katılmasını isteyip istemediklerine dair bir bildirimde bulunacaklardır.

29. Ombudsman, bu genelgelerdeki bazı hükümlerin o dönemde yürürlükte olan anayasal hükümlere ve kanunlara uygunluğuna itiraz etmiştir. Din eğitimi meselesinin, yasadan daha alt düzeydeki mevzuatla değil, yasayla düzenlenmesinin gerektiğini vurgulamıştır. Ombudsman, din eğitimi derslerine katılıma ilişkin bildirimlerin, dini inancı kamusal olarak açığa vurmanın bir biçimini oluşturduğunu belirtmiştir. Bu tür bir uygulama, Ombudsman’a göre, vatandaşların dinlerini ya da inançlarını açıklamama haklarını düzenleyen Din ve Vicdan Özgürlüğü Kanunu’na aykırılık oluşturmaktadır. 30 Ocak 1991 tarihli kararında (K 11/90 sayılı karar), Anayasa Mahkemesi, Ombudsman’ın itiraz ettiği hükümlerin Anayasa’ya ve kanunlara uygun olduğuna karar vermiştir.

(b) 1991 tarihli Eğitim Kanunu

30. 7 Eylül 1991 tarihinde Meclis, Eğitim Kanunu’nu (“1991 tarihli Eğitim Kanunu”) kabul etmiştir. Kanunun 12. maddesi, anne babaların ya da reşit olan öğrencilerin talepleri üzerine, devlet okullarında din eğitiminin verilebileceği açıkça belirtilmiştir.

(c) Eğitim Bakanı’nın 14 Nisan 1992 tarihli Talimatnamesi

31. 14 Nisan 1992 tarihinde Eğitim Bakanı, devlet okullarında din eğitiminin düzenlenmesine ilişkin bir Talimatname (*Rozporządzenie w sprawie warunków i sposobu organizowania nauki religii w szkołach publicznych* – “Talimatname”) çıkartmıştır. Talimatname, 1990’da çıkartılan iki bakanlık genelgesinin yerine geçmiştir.

32. Talimatname, din eğitimi ve ahlak, seçimlik dersler olarak düzenlemiştir. Çocuklarının bu derslerden birine katılmasını isteyen anne babaların¹, bunun için okul yetkililerine bir bildirimde bulunmaları gerekir. Eğer bir sınıfta bu derslerden birini takip etmek isteyen öğrencilerin sayısı yediden az ise, okul ilgili dersi aynı okuldaki farklı sınıflardan öğrencileri bir araya getirerek (sınıflar arası grup) gerçekleştirir. Eğer sınıflar arası grup için yedi öğrenci toplanamazsa, derse katılmak isteyen öğrencilerin sayısının en az üç olması durumunda, yetkililer ilgili dersi belediye sınırlarındaki diğer okullarla işbirliği içerisinde organize ederler.

¹ Rüştü yaşını gelen öğrenciler, bu konuda kendi kararlarını alabilirler.

33. Talimatname'nin 9. paragrafının ilgili kısmı aşağıdaki gibidir:

“1. Din ve ahlak notu, okul karnesinde davranış notundan hemen sonra yer alır. Olası herhangi bir hoşgörüsüzlüğe mahal vermemek için, karne bir öğrencinin hangi din (ya da ahlak) dersini aldığını gösteren herhangi bir veri içermemelidir.”

2. Din (ahlak) notunun bir öğrencinin bir sonraki sınıfa geçip geçmemesi üzerinde hiçbir etkisi yoktur.”

(d) Ombudsman'ın Talimatname'ye yönelik itirazları

34. Ağustos 1992'de Ombudsman, Talimatname'nin birçok hükmünün ilgili dönemde yürürlükte olan anayasal hükümlere ve Din ve Vicdan Özgürlüğü Kanunu'na uygunluğuna itiraz etmiştir.

35. Ombudsman, diğer hükümlerin yanı sıra, karneler devlet okullarında düzenlenen resmi belgeler oldukları ve din eğitimi Kilise'nin yetkisinde olduğu için, okul karnelerine “din/ahlak” notu girilmesinin kabul edilemez olduğu iddiasıyla Talimatname'nin 9. paragrafına itiraz etmiştir. Ayrıca Ombudsman'a göre, bu hüküm hoşgörüsüzlük tehlikesi yaratmaktadır. Ombudsman ayrıca söz konusu hükmün Din ve Vicdan Özgürlüğü Kanunu'nda öngörüldüğü üzere, kilise ve devletin birbirinden ayrı olması gerektiğine ilişkin anayasal ilkeyi ve devletin tarafsızlığı ilkesini ihlal ettiğini ileri sürmüştür.

36. Ombudsman ayrıca, anne babalara (öğrencilere) dayatılan, çocuklarının bir devlet okulunda din eğitimi almasını istemedikleri anlamına gelen “negatif bildirim” yükümlülüğüne de (Talimatname'nin 3(3) maddesi) itiraz etmiştir. Dini inançlar ve felsefi görüşler alanında tarafsız kalma ödevi bulunan devletin hiçbir makamının, vatandaşların bu tür bildirimlerde bulunmasını isteyemeyeceğini ileri sürmüştür.

37. Ombudsman ayrıca, Talimatname'nin 12. maddesinin, okullarda din eğitimi için ayrılmış sınıflar dışındaki yerlerde haç işaretlerinin sergilenmesine, haddinden fazla izin verdiğini iddia etmiştir.

(e) Anayasa Mahkemesi'nin 20 Nisan 1993 tarihli kararı (U 12/92 sayılı karar)

38. Anayasa Mahkemesi, esas itibarıyla, Talimatname'nin anayasaya ve hukuka uygunluğunu onaylamıştır. Din eğitiminin devlet okullarının müfredatına dahil edilmesinin, kilise ve devletin birbirinden ayrılması gereğine ilişkin anayasal ilkeyi ve devletin laikliği ve tarafsızlığı ilkesini ihlal etmediğini belirtmiştir. Anayasa Mahkemesi'ne göre, söz konusu ilkeler, hem devletin hem de kilisenin kendi faaliyet alanlarında özerk kalmalarını gerektirir. Bununla birlikte, devletin ve kilisenin birbirinden özerklikleri tecride ya da aralarında rekabete yol açmamalı, fakat tam aksine, çocukların ahlak eğitimi gibi, ortak yarara ve bireyin gelişimine hizmet eden alanlarda işbirliğinde bulunmalarına olanak sağlamalıdır. Anayasa Mahkemesi ayrıca, devletin laikliği ve tarafsızlığının, devlet

okullarında din eğitimi verilmesi yasağı anlamına gelemeyeceği görüşüne varmıştır. Üstelik, Eğitim Yasası'na göre, din eğitiminin verilmesi her zaman anne babaların isteklerine tabi olmuştur. Anayasa Mahkemesi, diğer hükümlerin yanı sıra, Sözleşme'ye ek 1 No'lu Protokol'ün 2. maddesine atıfta bulunarak, devletin anne babaların isteklerine uygun olarak din eğitimi verme yükümlülüğünden kaçınamayacağını belirtmiştir.

39. Anayasa Mahkemesi, Talimatname'nin her bir öğrenciye, sadece birini seçme alternatifinin tam aksine, hem din hem de ahlak dersini alma hakkı verecek şekilde yorumlanması gerektiğine hükmetmiştir. Anayasa Mahkemesi'ne göre, Talimatname'nin bu yorumunun benimsenmesi, Ombudsman'ın öğrencilerin inançlılar ve inançsızlar olarak bölünmesi konusundaki endişelerine de cevap verecektir.

40. Anayasa Mahkemesi, okul karnelerine din eğitimi notlarının girilmesinin, Eğitim Kanunu'na uygun olduğunu tespit etmiştir. Üstelik, bunun, devlet okullarının gönüllülüğe dayalı olarak din eğitimi vermesinin bir sonucu olduğu görüşüne varmıştır. Eğitim Kanunu'na uygun olarak, karnelerin, belirli bir okul yılında bir öğrencinin aldığı bütün derslere ait notları (zorunlu ya da seçmeli) içermesi gerekmektedir. Bu kural, bir devlet okulunda öğretilmesi halinde, eşit biçimde din dersi notları için de geçerlidir.

41. Ombudsman'ın endişelerine cevaben, Anayasa Mahkemesi şu kararı almıştır:

“Bu konudaki muhtemel şüpheleri gidermek için, Anayasa Mahkemesi, kararının hüküm fıkralarından yedincisinde, karnede yer alan bir notun, yalnızca din eğitimine ya da yalnızca ahlaka ilişkin olmayabileceğine; bir öğrencinin bu derslerin her ikisini de aldığı durumlarda kendisine [iki ders için] ortak bir not verilebileceğine işaret etmiştir. Dolayısıyla söz konusu hüküm, çift yönlü bir güvence içermektedir. İlk olarak, karnede gösterilen bir not, belirli bir dine işaret etmemektedir ve ikinci olarak da bu notun din eğitimine mi, ahlaka mı yoksa her iki derse birden mi işaret ettiği bilinmemektedir.”

42. “Negatif bildirim” yükümlülüğü hususunda ise, Anayasa Mahkemesi, Talimatname'nin 3(3) maddesini, Eğitim Kanunu'yla bağdaşmadığı gerekçesiyle iptal etmiştir. Değiştirilmiş şekliyle Talimatname'nin 3(3) maddesinde, bir “negatif bildirim” göndermesi bulunmamaktadır. Değişiklik 9 Eylül 1993 tarihinde yürürlüğe girmiştir.

43. Devlet okullarında haç işaretlerinin sergilenmesi bakımından ise, Anayasa Mahkemesi, Talimatname'nin 12. maddesinin böyle bir imkan tanıdığını, ancak okullarda haç bulundurulmasını zorunlu kılmadığını tespit etmiştir. Dolayısıyla bu hüküm Anayasa'nın 82. maddesine uygundur.

4. 2 Nisan 1997 tarihli Anayasa ve Anayasa Mahkemesi'nin konuya ilişkin içtihadı

(a) Konuya ilişkin anayasal hükümler

44. 1997 Anayasası'nın 25(2). fıkrası şöyledir:

“Polonya Cumhuriyeti’ndeki kamu makamları, dini ve felsefi inanç konusunda tarafsız olup, bunların kamusal yaşamda ifade edilmelerini sağlarlar.”

Anayasa'nın 48(1). fıkrası şöyledir:

“Anne babalar, çocuklarını kendi inançlarına uygun olarak yetiştirme hakkına sahiptir. Çocuğun yetiştirilme tarzı, onun olgunluk düzeyi gibi vicdan ve inanç ve de kanaat özgürlüğüne saygılı olmalıdır.”

Anayasa'nın 53. maddesi şöyledir:

“1. Herkesin din ve vicdan özgürlüğü güvence altındadır.

2. Din özgürlüğü, bir dinin gereklerini yerine getirmeyi ve kişisel bir tercihle bir dini kabul etmeyi olduğu gibi, bu dini tek başına ya da toplu olarak, aleni ya da gizli olarak ibadet etmeyi, dua etmeyi, dini törenlere katılmayı, dini ritüelleri yerine getirmeyi veya öğretme suretiyle açığa vurmayı da içerir. Din özgürlüğü ayrıca, ibadethanelerin ve inananların ihtiyaçlarının karşılanması için ayrılmış diğer ibadet yerlerinin bulunması gibi, nerede olurlarsa olsunlar bireylerin din hizmetlerinden yararlanma hakkını da içermelidir.

3. Anne babalar, inançlarına uygun olarak çocuklarına ahlaki ve dini bir yetiştirme tarzı ve eğitim verme hakkına sahiptirler. Gerektiği hallerde 48(1). fıkra hükümleri uygulanır.

4. Okullarda bir kilisenin dini ya da hukuken tanınmış diğer bir dini cemaatin dini öğretiler; fakat bu suretle diğer insanların din ve vicdan özgürlükleri ihlal edilemez.

5. Dini kamusal olarak ifade etme özgürlüğü, sadece yasayla ve yalnızca devlet güvenliğinin, kamu düzeninin, sağlığın, ahlakın ya da başkalarının hak ve özgürlüklerinin korunmasının gerektirmesi halinde sınırlandırılabilir.

6. Hiç kimse dini uygulamalara katılmaya ya da katılmamaya zorlanamaz.

7. Hiç kimse, kamu makamlarınca yaşam felsefesini, dini kanaat ya da inancını açıklamaya zorlanamaz.

(b) Anayasa Mahkemesi'nin 5 Mayıs 1998 tarihli kararı (K 35/97 sayılı karar)

45. Din ve Vicdan Özgürlüğü Kanunu'nda yapılan değişikliklerin Anayasaya uygunluk denetimi için Anayasa Mahkemesi'ne başvurulmuştur. Bu yasadaki değişiklikler, bazı kiliselere okullardaki din derslerinde öğrencilere not verme hakkı tanımak suretiyle bu kiliseler ile devlet arasındaki ilişkileri düzenleyen bazı mevzuat hükümlerini kaldırmıştır. Anayasa Mahkemesi, söz konusu hükümlerin anayasaya uygunluğunu

onaylamış ve ilgili kiliselerin aslında yukarıda anılan haktan yoksun bırakılmadıklarına hükmetmiştir. Anayasa Mahkemesine göre bu değişikliklerin yürürlüğe girmesinin ardından kiliselerin sadece, bütün kiliselere ve dini cemaatlere eşit şekilde uygulanabilir olan devlet okullarında din eğitiminin düzenlenmesine ilişkin Eğitim Bakanlığı Talimatnamesi’nde belirlenen koşulları yerine getirmemeleri gerekmektedir.

(c) Anayasa Mahkemesi’nin 2 Aralık 2009 tarihli kararı (U 10/07 sayılı karar)

46. Anayasa Mahkemesi’nden öğrencilerin çalışmalarına not verilmesine ilişkin 13 Temmuz 2007 tarihli değişik Eğitim Bakanlığı Talimatnamesi’nin (*Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 13 lipca 2007 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie warunków i sposobu oceniania, klasyfikowania i promowania uczniów i słuchaczy oraz przeprowadzania sprawdzianów i egzaminów w szkołach publicznych*) anayasaya uygunluğunu denetlemesi istenmiştir. Değişik Talimatname, ilk kez, diğer seçmeli dersler gibi din eğitimi ve ahlak notlarının da, bir öğrencinin belirli bir okul yılında ve belirli bir eğitim düzeyinin sonunda alınan “ortalama notun” nihai hesabına dahil edilmesi kuralını getirmiştir. Değişik Talimatname, 1 Eylül 2007 tarihinde yürürlüğe girmiştir.

47. Anayasa Mahkemesi, 2 Aralık 2009 tarihli kararında, öğrencilerin çalışmalarına not verilmesine ilişkin Talimatname’de yapılan söz konusu değişikliklerin, Anayasa’nın 25 ve 32 maddeleri ile 48(1) ve 53(3). fıkralarına uygun olduğuna karar vermiştir. Anayasa Mahkemesi *başka şeylerin yanı sıra*, şöyle demiştir:

“Din dersi notunun ortalama yıllık not ve yıl sonu notunun nihai hesabına dahil edilmesi, Anayasa Mahkemesi’nin tekrar vurguladığı üzere, din eğitiminin okul müfredatına sokulmasının ve devlet okullarındaki karnelerde din eğitimi notlarının gösterilmesinin bir sonucudur. Tek tanrı inançlarının desteklenmesinden ziyade, din özgürlüğüne tanınan anayasal güvencelerin bir sonucudur. Mevcut düzenlemeler temelinde, öğrenciler (ya da onların anne babaları veya vasileri) belli bir din dersiyle dini inancı olmayanlar için alternatif bir ders olan ahlak dersleri arasında bir tercih yapma imkanına sahiptirler. Anayasa, talep sahibinin belirttiği inançlara (ateist, panteist veya deist) ilişkin eğitim için özel güvenceler sağlamamaktadır. Bu kadar kapsamlı dersler arasında seçim yapma olanağı sağlamak, bunu sadece organize etmek bakımından bile güç olacaktır. Bu düzeydeki eğitimin gerektirdiği bilgi, ilgili [öğrenciler] tarafından, örneğin ‘ahlak’ veya söz konusu talimatnamede değinilen ‘eğitici ek dersler’ kategorisine giren diğer dersler çerçevesinde edinilebilir.”

48. Anayasa Mahkemesi, karar gerekçesinde 20 Nisan 1993 tarihli kararındaki tespitlere dayanmış ve bunları teyit etmiştir. *Başka şeylerin yanı sıra*, şu karara varmıştır:

“Anayasa Mahkemesi, din eğitimi notlarına resmi okul karnelerinde yer verilmesinin, ‘Polonya Cumhuriyeti’nin din ve inanç alanında tarafsız, laik bir devlet’ olduğunu belirten Din ve Vicdan Özgürlüğü Kanunu’nun 10(1) maddesine uygunluğu sorununun, Anayasa Mahkemesi’nce daha önceden 20 Nisan 1993 tarihli, U. 12/92 sayılı kararda denetlenmiş olduğuna işaret eder. Denetimin konusu (o dönemdeki Anayasa’nın 82 §2 maddesine göre de) 14 Nisan 1992 tarihli Talimatname’nin 9.

maddesidir. ... *Başka şeylerin yanı sıra, yukarıdaki kararda 14 Nisan 1992 tarihli Talimatname'nin 9. maddesinin o dönemdeki Anayasa'nın 10(1) maddesine (ve ayrıca 82. maddesine) uygun olduğuna hükmeden Mahkeme, şu kararı vermiştir:*

‘Din dersi notlarının okul karnelerinde gösterilmesi, din eğitiminin devlet okullarınca organize edilmesinin bir sonucudur. ... Bir okul karnesi, okulda verilen zorunlu ve seçmeli bütün dersleri kapsar, dolayısıyla din eğitimi dersini bunun dışında bırakmanın herhangi bir temeli bulunmamaktadır. Tabi ki Eğitim Bakanlığı başka türlü bir karar verebilir ve karnede notlara yer verme yükümlülüğünden kurtulabilir. ...’

Yukarıdaki tespitleri teyit eden Anayasa Mahkemesi, söz konusu davayla bağlantılı olarak, bu durumda din dersi notunun ortalama yıllık nota ve yıl sonu notunun nihai hesabına dahil edilmesinin, devlet okullarındaki karnelerde din eğitimi dersi notlarının gösterilmesinin bir sonucu olduğunun altını çizmeyi istemektedir.”

Ayrıca Anayasa Mahkemesi şunu da belirtmiştir:

“Anayasa Mahkemesi, Polonya toplumunun dini yapısındaki Katolik inancının egemen rolü göz önüne alındığında, özel durumlarda, anne babaların ya da öğrencilerin ek ders seçimlerinin (din ya da ahlak) tümüyle özgürce yapılmış olmayabileceğinin, fakat “yerel” kamuoyunun baskısıyla yapılmış bir seçim olabileceğinin farkındadır. Ek dersin özgürce seçilmesi, büyük ölçüde, çoğulculuk ve yerel cemaatlerde farklı kanaat ve inançlara hoşgörü ilkelerine saygı gösterilmesine bağlıdır. Özgür iradeyle tercihi zedeleyen dış baskının uygulandığı özel durumlarda, bu durum demokratik kültür düzeyinin düşüklüğünün bir sonucu olacaktır. Anayasa Mahkemesi bu önemli sorunu tespit etmiş ise de, bu konuda karar vermek yetkisi dışında kalmaktadır. ...”

KARAR GEREKÇESİ

I. SÖZLEŞME’NİN 9. MADDESİYLE BAĞLANTILI OLARAK 14. MADDESİNİN İHLAL EDİLDİĞİ İDDİASI

49. Başvurucular, okul yetkililerinin üçüncü başvurucu için ahlak dersi açmadıklarını belirterek, okul karnesinde “din/ahlak” için ayrılan boşlukta bir notun bulunmamasından şikayetçi olmuşlardır. Başvurucular, üçüncü başvuruçunun din eğitimi derslerini takip etmemesi nedeniyle ayrımcılığa ve tacize maruz kaldığını iddia etmişlerdir. Başvurucular, Sözleşme’nin 9. ve 14. maddelerine dayanmışlardır. Mahkeme davaya ilişkin olguları, devletin Sözleşme’nin 8. maddesindeki özel yaşama saygı gösterilmesini etkili bir şekilde sağlama yükümlülüğünü ihlal edip etmediğini Sözleşme’nin 8. maddesine göre ele almayı düşünmüştür.

50. Mahkeme, bu şikayetleri “din/ahlak” dersi için bir not bulunmaması hususunda Sözleşme’nin 9. maddesiyle bağlantılı olarak 14. madde uyarınca

incelemenin daha uygun olduğu kanısındadır. Sözleşme’nin 9. maddesi aşağıdaki gibidir:

“1. Herkes düşünce, din ve vicdan özgürlüğüne sahiptir. Bu hak, din veya inancını değiştirme özgürlüğünü, din veya inancını tek başına veya topluluk halinde, aleni veya gizli olarak ibadet etme, öğretme, uygulama ve gereklerine uyma şeklinde açığa vurma özgürlüğünü de içerir.

2. Bir kimsenin din veya inancını açığa vurma özgürlüğü, ancak kamu güvenliği, kamu düzeninin korunması, genel sağlık veya genel ahlakın veya başkalarının hak ve özgürlüklerinin korunması amacıyla, hukukun öngördüğü ve demokratik bir toplumda gerekli sınırlamalara tabi tutulabilir.”

Sözleşme’nin 14. maddesi aşağıdaki gibidir:

“Bu Sözleşme’de beyan edilen hak ve özgürlüklerin kullanılması cins, ırk, renk, dil, din, siyasal veya başka bir inanç, ulusal veya toplumsal köken, ulusal bir azınlığa mensup olma, mülkiyet, doğum veya başka bir statü gibi herhangi bir nedenle ayrımcılık yapılmaksızın güvence altına alınır.”

A. Kabuledilebilirlik

1. Kişi bakımından (*ratione personae*) bağdaşırılık

51. Hükümet ilk iki başvurunun, Sözleşme’nin 9. ve 14. maddeleri uyarınca yapılan şikayetler bakımından mağdur statülerinin bulunmadığını iddia etmiştir. Özellikle de Bay ve Bayan Grzelak’ın, kamu makamlarının din (ahlak) eğitimi verilmesine ya da karnelerin biçimine ilişkin eylem ya da ihmallerinin yol açtığı 9 ve 14. madde ihlallerinin mağduru olarak görülemeyeceklerini, zira bu meselelerin yalnızca üçüncü başvuru Mateusz Grzelak’ın haklarını ilgilendirdiğini belirtmiştir. Başvurucular, bu konuda herhangi bir yorumda bulunmamışlardır.

52. Mahkeme, Sözleşme’nin 9. maddesiyle bağlantılı olarak 14. madde bakımından yapılan şikayetin, üçüncü başvurunun okul karnesinde “din/ahlak” dersi için bir not bulunmamasına ilişkin olduğunu hatırlatır. Mahkeme, Sözleşme’nin 9. maddesiyle bağlantılı olarak 14. madde bakımından yapılan şikayetin kapsamını göz önünde bulundurarak, Hükümet’in savını kabul eder ve Sözleşme’nin bu hükmü bakımından doğan meselelerin yalnızca üçüncü başvuru Mateusz Grzelak’ı ilgilendirdiğini belirtir (*bk. ayrıntılardaki farklılıklarla birlikte Valsamis - Yunanistan, 18 Aralık 1996, §34, Reports of Judgments and Decisions 1996-VI*). Sözleşme’nin 9. maddesiyle bağlantılı olarak 14. madde şikayeti, bu nedenle birinci ve ikinci başvuru yönünden *kişi bakımından* bağdaşır değildir.

2. İç hukuk yollarının tüketilmesi

(a) Hükümet

53. Hükümet, din eğitimi dersine alternatif olarak ahlak dersi açılmamış olması ve okul karnelerinin biçimi nedeniyle ayrımcı muameleye maruz kaldığına ilişkin üçüncü başvurusunun iddiaları konusunda iç hukuk yollarını tüketmemiş olduğunu iddia etmiştir. Hükümet, Talimatname'nin din ve ahlak derslerinin organizasyonuna ilişkin okul yetkililerine düşen ödevleri kapsamlı bir biçimde düzenlediğini belirtmiştir. Anne babaların ya da öğrencilerin taleplerine ve ilgili öğrencilerin sayısının yeterli olmasına bağlı olduğu için, okullara ahlak dersi açmak konusunda hiçbir yükümlülük getirmemiştir. Eğer Bay ve Bayan Grzelak, ahlak dersi açılmamış olması nedeniyle oğullarının okul yetkililerinin ayrımcılığına maruz kaldığını düşünüyor idiyse, Talimatname'nin din eğitimi yerine zorunlu ahlak eğitimi getirmeyen hükümlerine itiraz etmeleri gerekirdi. Hükümet'e göre, başvuruçuların, Talimatname'nin 1. ve 3. paragraflarında öngörülen ahlak derslerinin organizasyon biçimine karşı bir anayasa şikayetinde bulunmaları gerekirdi.

54. Hükümet, Anayasa Mahkemesi'nin, 20 Nisan 1993 tarihli kararında, o dönemde geçerli olan anayasal hükümler ışığında, Talimatname'nin anayasaya uygunluk denetiminin yapıldığını belirtmiştir. Bununla birlikte, 1997 yılında yeni Anayasa'nın yürürlüğe girmesinin ardından, başvuruçular yeni anayasanın hükümlerine, özellikle 53(4). fıkrasına dayanarak anayasa şikayetinde bulunabilirlerdi.

55. Anayasa Mahkemesi, 20 Nisan 1993 tarihli kararında, Talimatname'nin bütün öğrencilerin hem din eğitimi ve hem de ahlak dersini almalarına müsaade edecek şekilde yorumlanması gerektiğine karar vermiştir. Bu nedenle Hükümet, Anayasa Mahkemesi'nin, anayasal eşitlik ilkesi (32. madde) ve düşünce, din ve vicdan özgürlüğü ilkesi (53. madde) ışığında din eğitimine alternatif olarak ahlak derslerinin seçimsel nitelikte olmasını incelememiş olduğunu ileri sürmüştür. Aynı hususlar, başvuruçuların bizzat “din/ahlak” için bir not verilmesi veya oğullarının okul karnesinde bu notun bulunmamasına itiraz etme istekleri bakımından da geçerlidir. Bu durumda, başvuruçuların Talimatname'nin 9(1) maddesine itiraz etmeleri gerekirdi.

(b) Üçüncü başvuru

56. Üçüncü başvuru, bütün iç hukuk yollarını tükettiğini ileri sürmüştür. Bir anayasa şikayeti imkanına ilişkin olarak, kendisinin durumunda bunun olanaklı olmadığını belirtmiştir. Anayasa Mahkemesi Kanunu, bir anayasa şikayetin, mevcut hukuk yolları varsa bunlar tüketildikten sonra ve kesin bir karar elde edilmesini takip eden üç ay içerisinde yapılabileceğini öngörmektedir. Üçüncü başvuru, kendisinin

durumunda, anayasaya aykırı Talimatname temelinde bir nihai kararın verilmediğini ve bu nedenle bu hukuk yolundan yararlanamadığını belirtmiştir. Ayrıca Haziran 2001’de konuyu Ombudsman’a taşımış, Ombudsman Anayasa Mahkemesi’nin 20 Nisan 1993 tarihli kararıyla bağlı olduğunu ve Talimatname’nin aynı hükümlerine bir kez daha itiraz edemeyeceğini belirtmiştir.

(c) Mahkeme

57. İç hukuk yollarının tüketilmesi kuralını düzenleyen Sözleşme’nin 35(1). fıkrasının amacı, Sözleşmeciler Devletlere, aleyhlerinde ileri sürülen ihlalleri, bu iddialar Mahkeme’ye sunulmadan evvel önleme ya da düzeltme imkanı vermektir (*bk. diğerlerinin yanı sıra Selmouni – Fransa [BD], no. 25803/94, §74, ECHR 1999-V*). Sözleşme’nin 35(1). fıkrasındaki kural, yakın bir benzerlik taşıdığı 13. maddede ifade edilen, bir bireyin Sözleşme’de tanınan haklarının ihlali iddiası bakımından etkili bir iç hukuk yolunun bulunduğu varsayımına dayanmaktadır (*bk. Kudła – Polonya [BD], no. 30210/96, §152, ECHR 2000-XI*).

58. Ne var ki, Sözleşme’nin 35. maddesinin tüketilmesini gerektirdiği hukuk yolları, yalnızca, iddia edilen ihlallere ilişkin olan ve aynı zamanda erişilebilir ve yeterli olan iç hukuk yollarıdır. Bu hukuk yollarının varlığı, yalnızca teorik olarak değil fakat aynı zamanda uygulamada da yeterince kesin olmalıdır; aksi halde gerekli erişilebilirlik ve etlilikten yoksun kalırlar (*bk. diğerlerinin yanı sıra Scordino – İtalya (no. 1) [BD], no. 36813/97, §142, ECHR 2006-...*).

59. Mahkeme, bir davacının anayasa şikayetinde bulunmadan önce, bir mahkemeden ya da idari bir makamdan kesin bir karar elde etmek zorunda olduğunu kaydeder. Daha önemlisi Mahkeme, bir anayasa şikayetinin, ancak Sözleşme’yi ihlal ettiği ileri sürülen tekil bir kararın, ulusal mevzuatın anayasaya uygun olmayan bir hükmünün doğrudan bir uygulaması olarak alınması halinde etkili bir hukuk yolu olarak kabul edilebileceğine dikkat çeker (*bk. Szott-Medyńska – Polonya (k.k.), no. 47414/99, 9 Ekim 2003, ve Pachla – Polonya (k.k.), no. 8812/02, 8 Kasım 2005*). Bununla birlikte, mevcut olayda başvuru, oğullarının din eğitimi yerine ahlak dersi almasına ilişkin talepleri konusunda herhangi bir yargısal ya da idari karar verilmesini sağlayamamışlar ve Hükümet de başvuru sahiplerinin böyle bir karar elde edebileceklerini iddia etmemiştir. Mahkeme bu bağlamda, ilgili öğrencilerin sayısı Talimatname’nin gerektirdiği asgari sayının aşağısında kaldığından, bu dersin açılmadığını gözlemlemektedir. Sonuç olarak, Mateusz Grzelak, ahlak dersi almamış ve kendisinin okul karnelerinde “din/ahlak” için ayrılmış alana düz bir çizgi çekilmiştir.

60. Ayrıca Mahkeme, Anayasa Mahkemesi’nin, öğrencilerin notlarına ilişkin değişik Eğitim Bakanlığı Yönetmeliği’nin 1997 Anayasası’na uygunluğunu denetlediği 2 Aralık 2009 tarihli kararında (U 10/07 – bk

yukarıda ilgili iç hukuk ve uygulama), 20 Nisan 1993 tarihli daha önceki kararındaki, özellikle din eğitimi (ahlak) dersi verilmesine ve bunun sonucu olarak bu derslerden alınan notların okul karnesine kaydedilmesine ilişkin olan tespitlerini teyit etmiştir. Anayasa Mahkemesi’nin bu konuyu ele aldığı iki kararda da, bir notun girilmemesi ya da düz bir çizginin konulması özel sorununu incelemeyeceği doğrudur. Bununla birlikte Mahkeme, Anayasa Mahkemesi’nin 20 Nisan 1993 tarihli kararında, din dersi notlarının okul karnelerinde yer almasının, kilise ve devletin birbirinden ayrılması ilkesine ve devletin tarafsızlığı ilkesine aykırı olduğu iddiasını kabul etmediğini kaydeder. Ayrıca Anayasa Mahkemesi, bu notlara yer verilmesinin, Din ve Vicdan Özgürlüğü Kanunu’nun 2(5). fıkrasında güvence altına alınan kişinin din ya da inancını açıklamama hakkı bakımından bir sorun oluşturmadığı kanaatine varmıştır. Bu koşullar altında Mahkeme, “din/ahlak” için bir not girilmemesi meselesine itirazda bulunmak için girişilecek herhangi bir teşebbüsün yararsız olacağını tespit etmektedir. Yukarıda belirtilen nedenlerle Mahkeme, mevcut davada anayasa şikayetinin etkili bir hukuk yolunun, olması gerektiği gibi yeterli ölçüde kesin olduğunun söylenemeyeceği kanısındadır.

61. Dolayısıyla Hükümet’in iç hukuk yollarının tüketilmediği gerekçesiyle başvurunun kabuledilebilir olmadığı yönündeki itirazı reddedilmelidir.

3. Kabuledilebilirlik incelemesinin sonucu

62. Mahkeme, bu şikayetin Sözleşme’nin 35(3). fıkrasındaki anlamıyla açıkça temelsiz olmadığını kaydeder. Mahkeme başvurunun başka herhangi bir sebeple de kabuledilemez olmadığını kaydeder. Bu nedenle şikayetin, üçüncü başvuru bakımından kabuledilebilir olduğu belirtilmelidir.

B. Esas Hakkında

1. Üçüncü başvurunun iddiaları

63. Üçüncü başvuru, okul karnelerinde “din/ahlak” dersi için bir not gösterilmediğinden, Sözleşme’nin 9. maddesinin ihlal edildiğini ileri sürmüştür. Buna ek olarak, gittiği çeşitli ilköğretim okulu ve liselerde anne babasının ilettiği birçok talebe rağmen, ahlak dersi alamamıştır. Üstelik başvuru Mateusz Grzelak, anne ve babasının inançlarından dolayı ayrımcılığa uğramıştır.

64. Üçüncü başvuru, Polonya’daki bütün eğitim sisteminin Katolik inancına uygun olarak düzenlendiğini ve bu inancı paylaşmayanların ayrımcılığa uğradıklarını belirtmiştir. Uygulamada devlet okullarında ahlak derslerinin verilmediğini ileri sürmüştür. Bundan dolayı pek çok Katolik olmayan anne babanın, çocuklarını kendisinin karşı karşıya kaldığı

sorunlardan sakınmak için din eğitimi derslerine gönderdiklerini belirtmiştir.

65. Üçüncü başvuru, Polonya'ya hakim olan koşullarda, bir kimsenin kendi başına ya da anne babasının yardımıyla tanrıya inanmak ve dinini seçmek gibi temel öneme sahip bir konuda özgürce tercih yapamayacağını iddia etmiştir. Başvurucuya göre bu alanda bağımsız kararlar alabilme imkanı, en önemli insan haklarından birisidir. Başvurucu uyuşmazlık konusu Talimatname ve bunun makul olmayan bir şekilde uygulaması nedeniyle, düşünce, din ve vicdan özgürlüğü hakkından mahrum kaldığını iddia etmiştir. Din eğitimi almayacağına ilişkin bildirimde bulunma yükümlülüğü, organizasyona ilişkin sorunlar nedeniyle ahlak dersi almasının mümkün olmaması, okul karnelerinde bir not yerine düz bir çizginin bulunması, öğretmenlerin kendisinin uğradığı aşağılanmayı hoş görmeleri ve devlet yetkililerinin bu sorunlara tepki göstermemiş olmaları gibi kendi durumuna özgü koşullara değinmiştir. Üçüncü başvuru, bu meselelerin, özellikle tek başlarına ele alındıklarında, ciddi sorunlar olarak görülmeyebileceklerini, fakat onların toplam etkisinin, kendisinin düşünce, din ve vicdan özgürlüğü hakkından yoksun kalması anlamına geldiğini vurgulamıştır.

66. Üçüncü başvuru, bu özgürlüğün kendisi için çok önemli olduğunu ve onun için çok mücadele ettiğini ileri sürmüştür. Ödediği bedel, aşağılanma, toplum dışına itilme, okul değiştirmeye zorlanma ve fiziksel şiddete maruz kalma olmuştur. Bu eziyet örnekleri, üçüncü başvurunun kişisel olarak damgalanmış olduğunu göstermiştir. Dava konusu bu olguların, 9. maddeyle bağlantılı olarak Sözleşme'nin 14. maddesinin ihlali oluşturduğu sonucuna varmıştır.

2. Hükümetin savunmaları

67. Polonya'da devlet okullarında hiçbir biçimde zorunlu din ya da ahlak eğitimi yoktur; bu durum mevcut davayı, *Folgerø ve Diğerleri – Norveç* davasından ([BD], no. 15472/02, ECHR 2007-VIII) tümüyle farklı kılmaktadır. Hükümet, ilk olarak, Talimatname'nin 1(1) maddesine uygun olarak, din veya ahlak derslerinin yalnızca anne babaların veya reşit olan öğrencilerin talepleri üzerine verildiğini vurgulamıştır. İkinci olarak, din ve ahlak eğitimi ancak yeterli sayıda anne baba (öğrenci) böyle bir istekte bulunurlarsa organize edilebilmektedir (bk. yukarıda konuyla ilgili iç hukuk ve uygulama). Hükümet, özel olarak gerekçelendirildiği durumlarda, okul yönetiminin mevcut kaynaklarına bağlı olarak, her iki seçimlik dersi de Talimatname'de öngörülenden farklı bir şekilde organize edilebileceğini belirtmiştir. Bir bölgede ilgili öğrenci sayısının yetersiz olduğu durumlarda, gereken maliyeti karşılamaya yetecek kaynak bulunmaması halinde, bu dersleri açmak için hiçbir yükümlülük bulunmamaktadır. Yukarıda belirtilenleri dikkate alan Hükümet, okul yetkililerinin ya da Mateusz Grzelak'ın gittiği okulların yöneticilerinin, aynı okulda veya bölgede yeterli

sayıda ilgili öğrenci bulunmadığı göz önüne alındığında, kendisi için ahlak dersi açmakla yükümlü olmadıklarını savunmuştur.

68. Hükümet, davanın içinde bulunduğu koşulların, devlet okullarında üçüncü başvurucu için ahlak dersi açılmamış olmasının, Sözleşme'nin 9. maddesindeki haklarına bir müdahalenin bulunduğu işaret etmediğini belirtmiştir. Üçüncü başvurucuya herhangi bir biçimde belli bir dinin telkin edildiğine ya da kendisinin kişisel inançları hususunda herhangi bir biçimde bir baskıya maruz kaldığına dair bir belirti bulunmamaktadır. Sözleşme'nin 9. maddesi, devletlerin okul müfredatının içeriğine ilişkin yükümlülüklerine değinmemektedir.

69. Hükümet, “din/ahlak” dersi için karnede bir not bulunmaması konusunda ise, Sözleşme organlarının daha önce bu konuyla iki kez ele aldıklarına işaret etmiştir. İnsan Hakları Avrupa Komisyonu *C.J., J.J. ve E.J. – Polonya (no. 23380/94, 16 Ocak 1996)* kararında başvuruyu açıkça temelsiz bulmuştur. Mahkeme *Saniewski - Polonya ((k.k.), no. 40319/98, 26 Haziran 2001)* kararında, başvurunun okul karnesinde “din/ahlak” dersi için bir not bulunmamasının, gelecekteki eğitim ve çalışma olanaklarına zarar verebileceği yönündeki iddiasını kanıtlayamadığını tespit etmiştir. Ayrıca başvurunun not verilmeyen derslere katılmayı seçip seçmediği ya da bu derslerin ilgili okul yılında açılmış olup olmadığı konusunda okul karnesine dayanarak bir sonuç çıkartılması mümkün değildir.

70. Hükümet, mevcut davadaki üçüncü başvurunun durumunun, *Saniewski* davasındakine çok benzer olduğunu ileri sürmüştür. Okul karnesi, bir öğrencinin açılmış olan ve kendisinin katılmış olduğu derslere katılımına ve bu derslerdeki başarısının değerlendirilmesine ilişkin objektif bilgi veren resmi bir belgedir. Bir öğrenci çeşitli nedenlerle, örneğin sağlık nedeniyle beden eğitimi dersinden muaf tutulduğu için, bazı derslere katılmamış olabilir. Öğrencilerin, din ya da ahlak dersi veya beden eğitimi gibi bir derse katılmamaları durumunda, bu normal olarak okul raporunda gösterilir; zira bu öğrencilerin karnelerini başka bir biçimde almalarını beklemek makul olmayacaktır.

71. Hükümet, üçüncü başvurunun okul karnelerinde “din/ahlak” için bir not bulunmamasının, Sözleşme'nin 9. maddedeki haklarına bir müdahale oluşturmadığını vurgulamıştır; zira karneler kendisinin felsefi ya da dini inancını açığa vurmamıştır. Bir okul karnesinde bir notun bulunmaması ya da düz bir çizginin bulunması, bir öğrencinin belirli bir yılda din/ahlak dersi alıp almadığından daha fazla bir anlama gelecek şekilde yorumlanamaz. Dolayısıyla üçüncü başvurunun felsefi veya dini inançları bakımından sessiz kalma hakkına tam olarak saygı gösterilmiştir. Ayrıca Hükümet, başvurunun, okul karnelerinin biçiminin, kendisinin Sözleşme'nin 9. maddesindeki haklarına bir müdahale oluşturduğuna ilişkin herhangi bir delil sunmamış olduğunu iddia etmiştir. Hükümete göre, başvuru Sözleşme'nin 9. maddesindeki haklarının ihlali olarak görülmeye yetecek düzeyde ciddi bir güçlüğe işaret etmemiştir.

72. Hükümet ayrıca, “din/ahlak” ders notunun “ortalama notun” (*średnia*) hesabına dahil edilmediğini, bunun sonucu olarak da bu dersleri almayan öğrencilerin, alanlara kıyasla ayrımcılığa uğramadıklarını belirtmiştir. Yukarıdaki kuralı değiştiren öğrencilerin çalışmalarının notlandırılmasına ilişkin Eğitim Bakanlığı’nın ilgili Talimatnamesi’nde yapılan 2007 yılı değişiklikleri konusunda, Hükümet, “din/ahlak” dersi notunun “ortalama notun” nihai hesabına dahil edilmesinin, yalnızca din/ahlak derslerine katılım konusunda yapılan tercihin bir sonucu olduğunu ileri sürmüştür.

73. Ayrıca, ilköğretim okulu veya *gimnazjum*’un bitiminde verilen diplomalarda “din/ahlak” notunun bulunmasının, bir öğrencinin daha sonra alacağı eğitim düzeyi üzerinde bir etkisi yoktur; çünkü hem ortaokullara hem de liselere giriş sadece ilgili eğitim döneminin sonunda girilen sınavdan alınan sonuca göre belirlenmektedir. Hükümet, bu notun yokluğunun, hiçbir koşulda üniversiteye kabul bakımından bir sorun teşkil etmeyeceğini vurgulamıştır.

74. Ayrıca Hükümet, Sözleşme’nin 9. maddesindeki haklarının korunması bakımından, bir öğrencinin devlet okulundaki bir din/ahlak dersini takip edip etmediğini gizli tutma pozitif yükümlülüğünün bulunduğu sonucuna varmanın güç olduğunu iddia etmiştir. Talimatname hükümleri, çocukları ve onların anne babalarını kanaat ve inançlarını açıklamak zorunda kalma olasılığına karşı yeteri kadar pozitif tedbir içermektedir. Anne babaları din/ahlak derslerini takip etmelerini istemeyen öğrenciler bakımından herhangi bir “özel” koruyucu veya pozitif tedbir, çocukların kendi aleyhine olabilir; bu da istenebilecek bir sonuç değildir. Öte yandan, “din/ahlak” dersi notu verilmiş öğrenciler ve bu derse ilişkin notu olmayan öğrenciler için farklı okul diplomaları düzenlenmesinin hiçbir nesnel gerekçesi bulunmamaktadır.

75. Hükümet, bir öğrencinin din/ahlak derslerini alıp almaması meselesinin hassas bir konu olduğu görüşündedir; çünkü anne babaların kendi inançlarına uygun olarak yaptıkları tercih, çocuklarının belli bir sınıf veya okulda bir azınlığa mensup olmalarına yol açabilmektedir. Yetkililerin, bir çocuğun din/ahlak dersini almaması nedeniyle damgalanması tehlikesini asgariye indirmek için ellerinden geleni yapmaları gerekir. Din ya da ahlak dersini almayan öğrencilere, okul binalarında bulundukları anlarda bakım ve nezaret sağlamak okulun görevidir. Bu çocuklara yöneltilen bütün hoşgörüsüzlüklere karşı tepki göstermek de okulun görevidir. Hükümet, mevcut davada bu yükümlülükler uygun hareket edildiğini iddia etmiştir. Hükümet, sorunun niteliği gereği, düşünce, din ve vicdan özgürlüğüne saygı konusunda pozitif yükümlülükleri olanın yalnızca okul olmadığını kaydetmiştir. Hükümete göre okuldaki din/ahlak eğitimi konusunda yaptıkları tercihi çocuklarının da anlamasını sağlamak her şeyden önce anne babaların görevidir. Hükümet, Bay ve Bayan Grzelak’ın yaptıkları başvuruya ekli gazete makalelerinin, kişisel inançlarının teşhir edilmesine

karşı kendilerini korumak olduğu şeklindeki iddialarını desteklemediğini gözlemlemiştir.

76. Hükümet, açılan din derslerinin büyük çoğunluğunun Katolik inancına ilişkin olduğu doğru olsa da, Talimatname'nin bir belirli dine odaklanmadığını belirtmiştir.

3. Üçüncü taraf görüşü

77. İnsan Hakları için Helsinki Vakfı'na göre, istatistiksel bilgi, din eğitimi sınıfları ve ahlak sınıfları arasında büyük bir dengesizlik bulunduğunu göstermiştir. Eğitim Bakanlığı'nın belirttiği üzere, 32,136 okuldan 27,500'ü (%85,57) bütün dinlerle ilgili din eğitimi dersleri açmışken, ahlak dersi yalnızca 334 okulda (%1.03) verilmiştir. 2006/2007 yılları arasında, 21,370 din öğretmeni ve yalnızca 412 ahlak öğretmeni bulunmaktaydı².

78. Ahlak öğretimine ilişkin açık mevzuat hükümlerinin ve ilkelerin bulunmaması, din eğitime alternatif olarak ahlak dersini seçme hakkını yalnızca teorik bir olasılık haline getirmiştir. Talimatname'de öngörüldüğü gibi, sınıflar arası öğretim için gerekli olan asgari yedi öğrenci sayısı, dindar ya da inançsız azınlık üyesi olan öğrencilere yönelik dolaylı bir ayrımcılıkla sonuçlanmıştır. Ulusal düzeyde bu kriterler, yalnızca Katolik Kilisesi'nce ve bölgesel düzeyde Ortodoks Kilisesi ve Luteran Kilisesi'nce karşılanmıştır. 2003 yılında, Katoliklerin sayısı 34,443,998 (bütün nüfusun %90.1'i), Ortodoks Hristiyanların sayısı 510,712 (%1.34) ve Protestanların sayısı 162,102 (%0.42) olarak tahmin edilmiştir.

79. Sınıflar arası bir ahlak sınıfının açılması için asgari yedi çocuğun bulunması kriteri, pratik görünse bile, oldukça yüksektir. Bu rakam, ulusal ve etnik azınlık dillerinin öğretimi konusunda olduğu gibi daha düşük olabilirdi³. Mali hususlar, azınlık dillerinin öğretimi ve ahlak öğretiminin sağlanmasındaki farklılıklar için ikna edici bir açıklama oluşturamaz. Üstelik üstün yetenekli çocuklar, hasta olanlar ya da müfredatta zorlananlar için bireysel sınıflar açılabilenkte, aynı fırsatların ahlak dersi almak isteyen öğrencilere de sağlanması gerekmektedir. Okullar arası bir grup için asgari üç öğrenci aranması, çok daha makul olurdu. Bununla beraber, azınlık dillerine ilişkin kuralların aksine, Talimatname grupların organizasyonunun nasıl yapılacağına ilişkin herhangi bir ayrıntı içermediğinden, gruplar oluşturulamamaktaydı. Dolayısıyla Talimatname'nin ilgili hükümleri, hayali ve etkisizdir. Varşova'da bu tür bir grup hiçbir zaman oluşturulmamıştır.

80. Üçüncü taraf, Talimatname'nin öncelikli olarak Katolik Kilisesi'nin takipçilerinin haklarına odaklandığını gözlemlemiştir. Talimatname'nin yapısı, *başka şeylerin yanı sıra*, bu durumu ortaya koymaktadır, çünkü

² 2006/2007 yılı okul verileri.

³ Milli Eğitim Bakanlığı'nın ulusal veya etnik dillerin öğretimine ilişkin 3 Aralık 2002 tarihli Talimatnamesi.

hükümlerinin çoğu din öğretimine ilişkindir. Kıyas yoluyla ahlak derslerinin organizasyonunda da uygulanacak olan din eğitiminin organize edilmesine ilişkin kuralların, bazı durumlarda, ahlak dersi bakımından herhangi bir karşılığı bulunmamaktadır. Üstelik, ilköğretimin ilk üç yılındaki ahlak dersleri için hiçbir müfredat yönergesi (*podstawa programowa*) bulunmamaktadır. Ahlak sınıflarının bulunmaması, okul çalışanlarının niyetleri bir yana bırakılsa bile, öğrenciler üzerinde din eğitime katılmaları için belli bir baskı oluşturmıştır.

81. Üçüncü taraf, Polonya'daki okullarda ahlak derslerinin mevcut olmamasının, bu dersi alma imkanının bulunmadığı anlamına geldiğini ileri sürmüştür. Bunun bir sonucu olarak da, ilgili öğrencilerin karnelerinde ya “din/ahlak” notu belirtilmeyecek ya da düz bir çizgi bulunacaktır. Bu, belli bir öğrencinin hemen hemen bütün okullarda verilen din eğitimini almadığı anlamına gelecektir. Bu dersi almamanın kendisi, bir öğrencinin inançsız olduğu anlamına gelmemektedir; fakat bu konuda belli bir ülkenin kültürel bağlamı dikkate alınmalıdır. Katolik bir toplumda bu öğrencilerin inançsız olarak algılanmaları çok muhtemeldir. Bu anlamda bir ayrımcılık tehlikesi bulunmaktadır.

82. Üçüncü taraf, bir kimsenin din veya inancını açıklamama hakkının temel bir hak olduğunu ileri sürmüştür. Bununla beraber, “din/ahlak” dersi için bir notun bulunmadığı ya da düz bir çizginin çekildiği durumlarda, kişinin inancı dolaylı yoldan açıklanmış olmaktadır. Üçüncü taraf, Anayasa Mahkemesi’nin 20 Nisan 1993 tarihli kararında “din/ahlak” ders notunun bir öğrencinin iki dersten hangisini aldığını belirlemeyi imkansız kıldığına karar verdiğine dikkat çekmiştir. Bununla birlikte, ahlak derslerinin verilmediği okullarda, karnesinde düz çizgi bulunan ya da “din/ahlak” notu bulunmayan birçok öğrenci bulunmaktadır. Talimatname’nin 9(1) maddesinin ikinci cümlesinin de ortaya koyduğu gibi, okul karnesinde bir öğrencinin din ya da ahlak derslerini aldığının görülmesiyle ortaya çıkan ayrımcılık tehlikesi, Eğitim Bakanlığı tarafından da kabul edilmiştir. Üçüncü taraf, okul karnesinin, bir kimsenin inançlarına ilişkin bilgi ihtiva etmemesi gereken resmi bir belge olduğunu, çünkü bu durumun, ezici çoğunluğu Katolik olan bir toplumda bireyin haklarını olumsuz yönde etkileyebileceğini savunmuştur. 1996’da yapılan araştırmayla desteklendiği gibi, inanca dayalı ayrımcılık Polonya’daki okullarda az rastlanan bir fenomen değildir.

83. Üçüncü tarafın tarif ettiği sorunlar, 2007/2008 okul yılından başlayarak daha vahim hale gelmiştir. Öğrencilerin notlarına ilişkin Eğitim Bakanlığı’nın ilgili Talimatnamesi, “din/ahlak” dersinden alınan notun, bir öğrencinin bir sonraki sınıfa geçip geçmemesi üzerinde gerçek bir etkisi olacak şekilde değiştirilmiştir; çünkü bu not belirli bir öğretim yılında bir öğrencinin aldığı toplam derecenin ortalamasının hesabına dahil edilecektir. Bu şartlar altında, öğrencilerin, ortalama notlarının bir parçasını oluşturan

notu almak için kendi isteklerine aykırı olarak din eğitimi almaları riski oluşmuştur.

4. Mahkeme'nin değerlendirmesi

84. Mahkeme'nin sürekli olarak belirttiği gibi Sözleşme'nin 14. maddesi, Sözleşme ve Protokollerin diğer maddi hükümlerini tamamlamaktadır. Yalnızca bu hükümlerde güvenceye alınan “hak ve özgürlüklerin kullanımı” bakımından bir etkisi olması nedeniyle, Sözleşme'nin 14. maddesinin, bağımsız bir varlığı yoktur. Sözleşme'nin 14. maddesinin uygulanabilirliği, maddi hükümlerin ihlal edilmiş olmasını gerektirmez, bu anlamda özerk bir maddedir; ancak tartışma konusu olayların maddi hükümlerden birine veya bir kaçına girmemesi halinde, 14. maddenin de uygulanabilirliği yoktur (*bk. diğerleri arasında, Van Raalte – Hollanda, 21 Şubat 1997, §33, Reports of Judgments and Decisions 1997-I; ve Camp ve Bourimi – Hollanda, no. 28369/95, §34, ECHR 2000-X*).

85. Ayrıca Mahkeme, Sözleşme'nin 9. maddede güvence altına alınan düşünce, din ve vicdan özgürlüğünün, Sözleşme'deki anlamıyla “demokratik bir toplumun” temellerinden biri olduğunu hatırlatır. Din ve vicdan özgürlüğü demokratik bir toplumun temel taşlarından biridir. Dini boyutuyla, sadece inananların kimliğinin ve yaşam anlayışlarının en temel unsurlarından biri değil; aynı zamanda tanrıtanımazlar, bilinemezler, kuşkucular ve ilgisizler için de değerli bir kazanımdır. Demokratik bir toplumun vazgeçilmez bir ögesi olan ve yüzyıllarca süren mücadeleler sonucunda kazanılmış olan çoğulculuk buna bağlıdır. Bu özgürlük, *başka şeylerin yanı sıra*, bir dine inanmayı veya inanmamayı ve bir dinin gereklerini yerine getirmeyi veya getirmemeyi de içerir (*bk. Kokkinakis – Yunanistan, 25 Mayıs 1993, §31, Seri A no. 260-A; ve Buscarini ve Diğerleri – San Marino [BD], no. 24645/94, §34, ECHR 1999-I*).

86. Tek ve aynı nüfusun içinde çeşitli dinlerin bir arada var olduğu demokratik toplumlarda, çeşitli grupların menfaatlerini uzlaştırmak ve herkesin inancına saygı gösterilmesini sağlamak için düşünce, din ve vicdan özgürlüğüne sınırlamalar getirmek gerekebilir (*bk. yukarıda geçen Kokkinakis, §33*). Mahkeme, sık sık farklı din ve inançların gereklerinin yerine getirilmesinde devletin nötr ve tarafsız rolünü vurgulamış ve bu rolün demokratik bir toplumda kamu düzenini, dinsel uyumu ve hoşgörüyü mümkün kıldığını belirtmiştir (*bk. Leyla Şahin – Türkiye [BD], no. 44774/98, §107, ECHR 2005-XI*).

87. Mahkeme, bir kimsenin dini inancını açığa vurma hakkının, bireylerin din ya da inançlarını açıklamaya zorlanmama ve bu tür inançlarının olup olmadığının anlaşılmasını sağlayacak bir tutum takınmaya zorlanmama hakkı şeklindeki negatif bir unsuru da içerdiğini hatırlatır (*bk. Alexandridis – Yunanistan, no. 19516/06, §38, ECHR 2008-...; ve ayrıntılardaki farklılıklarla birlikte, Hasan ve Eylem Zengin – Türkiye, no. 1448/04, §76 sonu, ECHR 2007-XI*). Mahkeme, yukarıda değinildiği gibi,

Sözleşme'nin 9. maddesinin, mevcut olayda üçüncü başvurunun durumunda olduğu gibi, bir inanca sahip olmayanlar için de değerli bir kazanım olduğunu kabul etmiştir. Bu durum zorunlu olarak, devlet tarafından bireylerin doğrudan ya da dolaylı olarak bir inanca sahip olmadıklarını açıklamak zorunda bırakıldıkları bir duruma yol açması halinde, bu hükmün negatif unsuruna bir müdahale oluşacağı anlamına gelmektedir. Bu, böyle bir zorunluluğun eğitim gibi önemli bir kamu hizmetinin verilmesi bağlamında meydana gelmesi halinde çok daha büyük bir önem taşıyacaktır.

88. Yukarıda belirtilenler dikkate alındığında, üçüncü başvurunun birbirini izleyen okul karnelerinde “din/ahlak” dersi notunun bulunmamasının, Sözleşme'nin 9. maddesince korunan düşünce, din ve vicdan özgürlüğünün negatif unsurunun kapsamına girdiğini tespit eder; zira bu kendisinin dini bir aidiyetinin bulunmadığı şeklinde yorumlanabilecektir. Dolayısıyla Sözleşme'nin 9. maddesiyle bağlantılı olarak 14 madde, bu davada uygulanabilir bulunmaktadır.

89. Sözleşme'nin 14. maddesi bakımından, benzer veya görece benzer durumda olan kişiler arasında yapılan farklı muamele, objektif ve makul bir gerekçeye dayanmıyorsa, diğer bir ifadeyle, meşru bir amaç taşımıyorsa veya kullanılan araçlarla varılmak istenen amaç arasında makul bir orantılılık ilişkisi bulunmuyorsa, ayrımcılık oluşturur. Sözleşmeciler Devletler, benzer durumların bulunup bulunmadığını ve benzer durumlar varsa bunlar arasında farklı muamelenin hangi ölçüde haklı görülebileceği konusunu değerlendirirken, bir takdir alanından yararlanırlar (*bk. yukarıda Van Raalte – Hollanda, §39; Larkos – Kıbrıs [BD], no. 29515/95, §29, ECHR 1999-I; ve Stec ve Diğerleri – Birleşik Krallık [BD], no. 65731/01, §51, ECHR 2006-...*).

90. Üçüncü başvuru, ahlak dersleri verilmemesinin ayrımcı niteliğinden ve bunun sonucu olarak okul karnelerinde “din/ahlak” notunun bulunmamasından şikayetçi olmuştur. Mahkeme, ahlak dersi almak isteyen ve inanç sahibi olmayan üçüncü başvuru ile din dersi alan diğer öğrenciler arasında var olduğu iddia edilen farklı muameleye ilişkin incelemesini, şikayetin ikinci kısmıyla, yani bir notun bulunmamasıyla sınırlı tutmanın yerinde olacağı kanaatinde.

91. Mevcut davada Mahkeme, üçüncü başvurunun anne ve babasının, sistematik olarak, Talimatname'de imkan tanındığı gibi okul yetkililerinden oğulları için ahlak dersi açmalarını talep ettiklerini gözlemlemektedir. Bununla birlikte, 1998/1999 eğitim yılı ile 2008/2009 okul yılları arasında, yani üçüncü başvurunun ilköğretim ve ortaöğretim düzeyindeki eğitiminden bugüne kadar, üçüncü başvuru için bu ders açılmamıştır. Bunun nedeninin, Talimatname'de belirlenen koşullar gereği, bu dersi almak isteyen yeterli sayıda öğrencinin bulunmayışı olduğu anlaşılmaktadır. Üçüncü başvurunun eğitim yaşamı boyunca ahlak dersi açılmaması

nedeniyle, okul karneleri ve mezuniyet diplomalarında “din/ahlak” dersi için bir not yerine düz bir çizgi bulunmaktadır.

92. Mahkeme, okul karnelerinde “din/ahlak” dersi için not verilmesini öngören Talimatname hükümlerinin, bu not öğrencinin bir okulda verilen seçmeli derslerden birini aldığına ilişkin nötr bir bilgi oluşturduğu müddetçe, kendiliğinden Sözleşme’nin 9. maddesiyle bağlantılı olarak 14. maddesini ihlali niteliğinde görülemeyeceği görüşündedir. Bununla beraber, bu tür bir düzenleme, öğrencilerin dini inançlarını ya da bir inançlarının olmadığını dolaylı bir şekilde dahi olsa açıklanmaya zorlanmama haklarına saygı da göstermelidir.

93. Mahkeme, dini inançların, vatandaş olan bireyi devletle olan ilişkileri bakımından ayırmak için kullanılacak bir bilgi olamayacağını tekrar eder. Dini inançlar sadece bireysel vicdanla ilgili değildir; diğer bilgiler gibi, onlar da bir kimsenin yaşam süresi içinde değişebilir (*bk. ayrıntılardaki farklılıklarla birlikte Sofianopoulos ve Diğerleri – Yunanistan (k.k.), no. 1977/02, 1988/02 ve 1997/02, ECHR 2002-X; ve Sinan Işık – Türkiye, no. 21924/05, §42, 2 Şubat 2010*). Yukarıda belirtilen davalar, bir kimsenin yaşamında muhtemelen ilk ve ortaöğretim karnelerinden daha büyük bir öneme sahip kimlik belgelerine ilişkin olsa da, Mahkeme yine de benzer hususların mevcut davada da geçerli olduğunu tespit etmektedir.

94. Anayasa Mahkemesi, 20 Nisan 1993 tarihli kararında, okul karnelerinde “din/ahlak” dersi için bir not bulunması konusunu değerlendirirken, inananlar ve inanmayanlar arasında bir ayırım yapılması tehlikesine ilişkin savları reddetmiştir (*bk. yukarıda parag. 40-41*). Dolayısıyla, her durumda okul karnelerinde “din/ahlak” dersi için bir not bulunacaktır. Ayrıca Anayasa Mahkemesi, bir öğrencinin aynı yıl içerisinde her iki dersi de alabileceğine, bu durumda da “din/ahlak” dersi için olan notunun her iki dersin ortalama puanı olacağına karar vermiştir. Yukarıda belirtilenleri dikkate alan Anayasa Mahkemesi, dışarıdan bir gözlemcinin bir öğrencinin din dersi mi yoksa ahlak dersi mi aldığını belirleyecek durumda olamayacağını belirtmiştir.

95. Mahkeme, Anayasa Mahkemesi’nin yukarıda değinilen analizinin, esas itibarıyla tartışma götürmese de, uygulamada ortaya çıkabilecek diğer durumları görmezden gelmiş görüldüğünü kaydetmektedir. Mevcut olayda başvurucunun anne babasının tekrar tekrar talepte bulunmasına rağmen, okullar ahlak dersi açamadıkları için öğrencinin karnesinde “din/ahlak” notu bulunmamaktadır. Mahkeme, “din/ahlak” için bir notun bulunmayışının, herhangi bir makul insan tarafından, başvurucunun yaygın olarak mevcut olan din eğitimi sınıflarına katılmadığının bir belirtisi olarak anlaşılabileceği ve bundan dolayı dini inancı bulunmayan bir kimse olarak görülmesinin muhtemel olduğu kanaatindedir. Hükümet cevabında, din eğitimi sınıflarının büyük çoğunluğunun Roma Katolik inancına ilişkin olduğuna değinmiştir. “Din/ahlak” dersi için hiçbir notunun olmaması, kaçınılmaz olarak belli bir çağrışım yapmakta ve ilgili kimseleri ders için bir notu

olanlardan farklılaştırmaktadır (*bk yukarıda geçen, Sinan Işık §51*). Bu tespit, nüfusun büyük çoğunluğunun belirli bir dine bağlılık gösterdiği Polonya gibi bir ülke bakımından özel bir önem taşımaktadır.

96. Üstelik Mahkeme, öğrencilerin çalışmalarının notlandırılmasına ilişkin 13 Temmuz 2007 tarihli değişik Eğitim Bakanlığı Talimatnamesi'nin yürürlüğe girmesinden ötürü, üçüncü başvuru gibi öğrencilerin durumlarının, 1 Eylül 2007 itibarıyla çok daha sorunlu bir hal aldığını kaydeder (*bk 46. paragraf*). Değişik Talimatname, din eğitimi dersi notlarının, bir öğrencinin verili bir okul yılında ve verili bir eğitim düzeyinin bitiminde aldığı "ortalama notun" hesabına dahil edilmesi kuralını getirmiştir. Bu bakımdan Mahkeme, yukarıda bahsedilen kuralın, isteklerine rağmen ahlak dersi alamayan başvuru gibi öğrencilerin durumları üzerinde gerçek bir olumsuz etki yaratabileceğini gözlemlemektedir. Bu öğrenciler, ya istedikleri seçmeli dersi alamadıkları için ortalama notlarını yükseltmekte daha fazla güçlükle karşılaşacaklar ya da ortalamalarını yükseltmek için -inançlarına aykırı olarak- kendilerini din dersi almaya zorlanmış hissedebileceklerdir. Bu noktada, Anayasa Mahkemesi'nin 2 Aralık 2009 tarihli kararında, din dersini seçimlik bir ders olarak tercih etmenin yerel kamuoyunun baskısının sonucu olabileceği olgusuna değindiğini, fakat yine de bu konuyu yetkisinin dışında kaldığı gerekçesiyle ele almadığını kaydetmek gerekir (*bk yukarıda parag. 48/son*).

97. Bu nedenle, Hükümet'in bu konuda "din/ahlak" dersi için not bulunmamasının tamamen nötr olduğuna ve sadece din eğitimi ya da ahlak dersinin alınıp alınmadığını yansıttığına ilişkin görüşü, Mahkeme'yi ikna etmemiştir. Ayrıca üçüncü başvurunun ilköğretim bitirme diplomasında düz bir çizginin bulunması ve "ahlak" kelimesinin üzerine çarpı işareti konulmuş olması, bu savı çürütmüştür. Böyle bir belgenin taşıdığı mesaj muğlaktır ve hiç de nötr değildir, çünkü ahlak dersi üçüncü başvuru için mevcut bir seçmeli bir ders olmayıp, kendisi din dersine katılmamayı tercih etmiştir.

98. Mahkeme, *Saniewski* davasında başvurunun kabuledilebilir olmadığına ilişkin karar ve mevcut dava arasında yakın benzerlik bulunduğu yönünde Hükümet'in savları konusunda da ikna olmamıştır. Mahkeme, mevcut davanın, *Saniewski* davasından en az üç noktada ayrıldığını tespit etmektedir. İlk olarak, *Saniewski*'den farklı olarak, mevcut davadaki iddialar, üçüncü başvurunun ilköğretim ve ortaöğretim bitirme diplomaları dahil, birbirini izleyen bütün okul karnelerine ilişkindir. İkinci olarak, Mahkeme mevcut davadaki sorunları Sözleşme'nin 9. maddesiyle bağlantılı olarak (negatif unsur bakımından) 14. maddenin ışığında incelemiştir. Üçüncü olarak, Mahkeme için konuya ilişkin yeni bir faktör, yukarıda geçen 2007 tarihli değişik Talimatname'dir.

99. Yukarıda anlatılanları göz önünde tutan Mahkeme, üçüncü başvurunun bütün eğitimi boyunca okul karnelerinde "din/ahlak" notunun

bulunmamasının, üçüncü başvuru için haksız bir damgalanma biçimi oluşturduğunu tespit etmiştir.

100. Bu koşullar altında Mahkeme, ahlak dersi almak isteyen bir inanca sahip olmayan kimseler ve din dersi alan öğrenciler arasında yapılan farklı muamelenin, nesnel ve makul bir şekilde gerekçelendirildiğine ve kullanılan araçlar ile güdülen amaç arasında makul bir orantılilik ilişkisi bulunduğuna ikna olmamıştır. Mahkeme, devletin bu konudaki takdir yetkisini aştığını düşünmektedir; zira üçüncü başvuru Sözleşme'nin 9. maddesindeki din ya da inancını açığa vurmama hakkının özü ihlal edilmiştir.

101. Dolayısıyla üçüncü başvuru bakımından Sözleşme'nin 9. maddesiyle bağlantılı olarak 14. maddesi ihlal edilmiştir.

II. SÖZLEŞME'YE EK 1 NO'LU PROTOKOL'ÜN 2. MADDESİNİN İHLAL EDİLDİĞİ İDDİASI

102. İlk iki başvuru, okul yetkililerinin, oğulları için kendilerinin inançlarına uygun olarak bir ahlak sınıfı açmamış olmalarından şikayetçi olmuşlardır. Başvurucular Sözleşme'ye ek 1 No.'lu Protokol'ün 2. maddesine dayanmışlardır.

103. Hükümet, ilk iki başvuru 1 No.'lu Protokol'ün 2. maddesindeki haklarının ihlaline ilişkin bir şikayette bulunmadıklarını iddia etmiştir. Mahkeme, ilk iki başvuru 1 No.'lu Protokol'ün 2. maddesindeki haklarının ihlaline ilişkin bir şikayette bulunmadıklarını iddia etmiştir. Mahkeme, ilk iki başvuru 1 No.'lu Protokol'ün 2. maddesindeki haklarının ihlaline ilişkin bir şikayette bulunmadıklarını iddia etmiştir. Mahkeme, ilk iki başvuru 1 No.'lu Protokol'ün 2. maddesindeki haklarının ihlaline ilişkin bir şikayette bulunmadıklarını iddia etmiştir.

104. Mahkeme, 1 No.'lu Protokol'ün 2. maddesinin yorumuna ilişkin genel ilkelerin *Folgerø ve Diğerleri* davasında (bk. yukarıda, §84) özetlenerek tekrar edildiğini vurgular. O davada Mahkeme, Norveç'te zorunlu eğitimin on yılı boyunca Hristiyanlık, Din ve Felsefe'nin zorunlu bir ders olarak öğretilmesine ilişkin düzenlemeleri 1 No.'lu Protokol'ün 2. maddesine göre değerlendirmiştir. Polonya'daki model, pek çok bakımdan farklıdır. Din eğitimi ve ahlak, her bir din için kendi ilke ve inanç sistemine göre paralel bir temelde organize edilmiş olup, aynı zamanda ahlak öğretiminin ilgili öğrencilere sağlanması öngörülmüştür. Her iki ders de seçmelidir; seçim, iki dersten herhangi birini almak isteyen ilgili öğrencilerin belli bir asgari sayıda olması şartına tabi olarak, anne babaların ya da öğrencilerin isteklerine bağlıdır. Mahkeme, devlet okullarında din eğitimi verilir verilmeyeceğine ve verilecekse hangi özel eğitim sisteminin benimsenmesi gerektiğine karar vermenin, ilkesel olarak, ulusal takdir alanı içinde devletlere bırakılmış olduğunu kaydeder. Bu alanda aşılması gereken tek sınır, belli bir ideolojiyi telkin etme yasağıdır (bk. *Kjeldsen, Busk Madsen ve Pedersen - Danimarka*, 7 Aralık 1976, §53, Seri A no. 23). Mahkeme, Polonya hukukunun öngördüğü şekliyle din ve ahlak eğitimi sisteminin bu örnek uygulamada, müfredat planlama ve oluşturma

bakımından 1 No.'lu Protokol'ün 2. maddesinde devletlere bırakılan takdir alanı içinde kaldığını gözlemlemektedir.

105. Dolayısıyla Mahkeme'ye göre, tartışma konusu ahlak sınıflarının açılmamasının, birinci ve ikinci başvuruçuların 1 No'lu Protokol'ün 2. maddesindeki haklarını ihlal ettiği izlenimini vermemektedir. Bu nedenle bu şikayet açıkça temelsizdir ve Sözleşme'nin 35(3) ve(4). fıkralarına uygun olarak reddedilmelidir.

III. SÖZLEŞME'NİN İHLALİNE İLİŞKİN DİĞER İDDİALAR

106. İlk iki başvuruçu ayrıca, Sözleşme'nin 9. maddesi uyarınca oğullarının din eğitimi alıp almayacağı hususunda bir bildirimde bulunmaları istendiğinden ve dolayısıyla da inançlarını açıklama tehlikesine maruz kalmış olduklarından yakınmışlardır. Mahkeme, ilk iki başvuruçunun bu şikayeti temellendiremediklerini gözlemlemektedir. Her halükarda, Talimatname'nin mevcut davadaki olgulara uygulanabilir olan versiyonuna göre, okul yetkilileri anne babadan çocuklarının din eğitimi almayacaklarına ilişkin bir “negatif bildirim”de bulunmalarını isteyemeyeceklerdir.

107. Başvuruçular ayrıca, kendi durumlarına uygun etkili hukuk yolunun bulunmadığı gerekçesiyle Sözleşme'nin 13. maddesinin ihlal edildiğini iddia etmişlerdir. Bununla beraber Mahkeme bu şikayetin çok genel ifadelerle formüle edildiğini ve Sözleşme'nin esasa ilişkin maddelerinden hangisiyle ilişkilendirildiğinin belirtilmemiş olduğunu kaydeder.

108. Sonuç olarak Mahkeme, yukarıdaki şikayetlerin açıkça temelsiz olduklarını ve Sözleşme'nin 35(3) ve (4). fıkralarına uygun olarak reddedilmelerinin gerektiğini tespit etmiştir.

IV. SÖZLEŞME'NİN 41. MADDESİNİN UYGULANMASI

109. Sözleşme'nin 41. maddesi şöyledir:

“Mahkeme, Sözleşme'nin veya Protokollerin ihlal edildiğini tespit ederse ve ilgili Yüksek Sözleşmeci Tarafın iç hukuku bu ihlali ancak kısmen giderme imkanı veriyorsa, Mahkeme gerekirse zarara uğrayan tarafa adil bir karşılık verilmesine hükmeder.”

A. Zararlar

110. Başvuruçular, ihlalin yol açtığı güçlük ve sıkıntı nedeniyle manevi tazminat olarak 150,000 Euro talep etmişlerdir.

111. Hükümet, talebin çok yüksek olduğunu belirtmiştir. Alternatif olarak, Mahkeme'yi ihlal tespitinin kendisinin başvuruçunun gördüğü manevi zarar bakımından yeterli bir adil karşılık oluşturduğuna karar vermeye davet etmiştir.

112. Mahkeme, olayın kendine özgü koşulları içerisinde, ihlal tespiti kendisinin, üçüncü başvuru görmüş olabileceği manevi zarar bakımından yeterli bir adil karşılık oluşturacağı kanaatindedir.

B. Ücretler ve masraflar

113. Başvurucular ayrıca, geçerli kurallara göre verilmek üzere, yasal temsil ücreti için belirlenmemiş bir miktar talep etmişlerdir.

114. Hükümet, ödenecek miktarın, gerçekten ve zorunlu olarak doğmuş olan ve makul olan ücret ve masraflarla sınırlı tutulmasının gerektiğini belirtmiştir.

115. Mahkeme'nin içtihadına göre bir başvuru, ancak ücret ve masrafların gerçekten ve gerekli olduğu ölçüde meydana geldiği ve miktar olarak makul olduğu kanıtlanırsa bunların geri ödenmesine hak kazanır. Mevcut davada, başvurucuların istenen miktarda ücret ve masrafın doğduğunu gösteren herhangi bir belge sunamadıklarını dikkate alarak, Mahkeme ücret ve masraflar için yapılan talebin reddine karar vermiştir.

BU GEREKÇELERLE MAHKEME,

1. Oybirliğiyle, üçüncü başvuru okul karnelerinde bir not bulunmamasına dair Sözleşme'nin 9. maddesiyle bağlantılı olarak 14. maddesi bakımından yaptığı şikayetin kabuledilebilir olduğuna ve başvurunun geri kalan kısmının kabuledilebilir olmadığına;
 2. Bire karşı altı oyla, üçüncü başvuru bakımından Sözleşme'nin 9. maddesiyle bağlantılı olarak 14. maddesinin ihlal edildiğine;
 3. Oybirliğiyle ihlal tespiti kendisinin, manevi zarar bakımından yeterli bir adil karşılık oluşturduğuna;
 4. Başvurucunun adil karşılığa ilişkin diğer taleplerinin reddine
- KARAR VERMİŞTİR.**

İngilizce olarak hazırlanmış ve 20 Mayıs 2010 tarihinde Mahkeme İçtüzüğü'nün 77(2) ve 77(3). fıkraları uyarınca yazılı olarak açıklanmıştır.

Lawrence Early
Yazı İşleri Müdürü

Nicolas Bratza
Başkan

Bu karara, Sözleşme'nin 45(2). fıkrası ve Mahkeme İçtüzüğü'nün 74(2). fıkrasına uygun olarak, Yargıç David Thór Björgvinsson'ın farklı görüşü eklenmiştir.

YARGIÇ DAVID THÓR BJÖRGVINSSON’IN KISMEN MUHALİF GÖRÜŞÜ

1. Sözleşme’nin 9. maddesiyle bağlantılı olarak 14. madde bakımından ya da tek başına 9. madde bakımından meselelerin yalnızca üçüncü başvuru Mateusz Grzelak’a bakımından doğduğuna ve bu şikayetin birinci ve ikinci başvuru bakımından *kişi bakımından* bağdaşır olmadığına ilişkin çoğunluk görüşüne katılıyorum. Üçüncü başvurucuya ilişkin olduğu müddetçe, bu şikayetin kabuledilebilir bulunması gerektiğine de katılabilirim. Üstelik iddia edildiği üzere, ahlak sınıfı açılmamasının, birinci ve ikinci başvuru bakımından 1 No’lu Protokol’ün 2. maddesindeki haklarının ihlal edildiği izlenimini uyandırmadığı ve bu şikayetin açıkça temelsiz olduğu, bu nedenle de Sözleşme’nin 35(3) ve (4). fıkralarına uygun olarak kabuledilebilir olmadığına da katılmaktayım.

2. Bununla birlikte, Sözleşme’nin 9. maddesiyle bağlantılı olarak 14. maddesinin ihlal edildiğine ilişkin çoğunluk görüşüne katılmıyorum.

3. Bana göre, üçüncü başvuru Sözleşme’nin 9 ve 14. maddelere ilişkin olarak yaptığı şikayetler bir ölçüde belirsizdir. Bir bütün olarak alındığında, üç parçadan oluşmuş görünüyorlar. İlk olarak, üçüncü başvuru karnelerinde “din/ahlak” dersi için bir not bulunmamasından ve bunun sonucu olarak, kendi ifadesine göre, karnesini birilerine göstermesi gerektiği her seferinde dini inancını açıklamaya zorlandığı için Sözleşme’nin 9. maddesinin ihlal edildiğini iddia edilmektedir. İkinci olarak, anne babasının üçüncü başvuru gittiği ilköğretim ve liselerde defalarca talepte bulunmasına rağmen, kendisi ahlak dersi alamamıştır. Üstelik üçüncü başvuru anne ve babasının inançlarından ötürü ayrımcılığa uğramıştır.

4. Çoğunluk ikinci şikayeti ayrı bir şikayet olarak ele almamaktadır. Bana göre, her ne kadar üçüncü başvurucuya din eğitime alternatif olarak ahlak dersi alma olanağı verilmesi arzu edilebilirse de, bunun pratik nedenlerle, başka deyişle bu davada olduğu gibi yeterince ilgili öğrencinin bulunmaması nedeniyle, olanaklı olmadığının kabulü gerekir. Ahlak dersi açılmaması, kendiliğinden Sözleşme’nin 9. maddesiyle bağlantılı olarak 14. maddesini ya da 9. maddeyi tek başına ihlal etmemektedir. Bu nedenle, çoğunluğun yaptığı gibi, değerlendirmemi yalnızca ahlak derslerinin açılmamasının bir sonucu olarak “din/ahlak” dersi için not verilmesi veya not bulunmamasına ilişkin meselelerle sınırlı tutuyorum.

5. Sözleşme'nin 14. maddesi uygulanırken, ilk soru, benzer ya da kıyaslanabilir durumdaki kişiler arasında farklı bir muamelenin yapıp yapılmadığı olmalıdır. Bu bakımdan, bir notun bulunmamasına ilişkin şikayetle ilgili olarak, iddia edilen farklı muameleyi, ahlak dersleri almak isteyen ve bir inanca sahip olmayan üçüncü başvuru ile din dersleri alan öğrenciler arasındaki bir karşılaştırmayla sınırlı tutmanın yerinde olduğu yönündeki çoğunluk görüşüne katılıyorum.

6. Farklı muamele sorununa ilişkin olarak, kararın 88. paragrafında çoğunluğun, diğer öğrencilere not verilmişken, başvuru ilgili dersleri almadığı için karnelerinde “din/ahlak” dersi için not gösterilmediğini tespit ettiği görülmektedir. Farklı muamele tespiti için ek bir dayanak olarak, “din/ahlak” dersi için verilen notun bir öğrencinin ortalama notunun hesabına dahil edilirken, üçüncü başvuru gibi “din/ahlak” dersi almayan bir öğrencinin böyle bir imkanı olmadığı için farklı bir muamelenin bulunduğu bahsedilen 96. paragrafta gösterilmiştir.

7. Bu “farklılıklar,” bana, Sözleşme'nin 14. maddesindeki anlamıyla görece benzer ya da kıyaslanabilir durumdaki kişiler arasındaki farklılıklar olarak görünmemektedir. Bir yanda, din dersi alan ve performansı notlandırılan öğrenciler bulunmaktadır. Diğer yanda, anne babası Sözleşme'nin 9. maddesindeki düşünce, din ve vicdan özgürlüğünden yararlanarak, alternatif ahlak dersi açılmadığı için kendisinin din dersine katılmaması gerektiğine ve bunun sonucunda da bir not almamasına karar veren başvuru bulunmaktadır. Mevcut olaydaki gibi bir olayda, belli bir ders için not verilmesi bakımından, belli bir dersi almayan öğrenciler, alan öğrencilerle aynı durumda değildirler. Ayrıca, 1 Eylül 2007'den sonra, ortalama notun hesaplanması konusunda, Sözleşme'nin 14. maddesinin kapsamına girecek farklı bir muamele görememekteyim. Her iki grupta da sadece bir öğrencinin aldığı dersler ortalama notun hesabına dahil edilmektedir. Din ya da ahlak dersi almamanın ve bunun sonucu olarak bir not almamış olmanın, başvurunun ortalaması üzerindeki muhtemel olumlu ve olumsuz etkileri tamamen bir spekülasyon meselesidir. Her şey kendisinin dersteki performansına bağlıdır. Yalnızca yeterince iyi bir puan alması halinde ortalamasının yükselecek olması ihtimali kendiliğinden, 14. maddeye göre farklı bir muamele tespiti için yeterli bir dayanak oluşturamaz. Dolayısıyla, bana göre, not verilmesine ya da ortalama notun hesabına ilişkin olarak, görece benzer ya da kıyaslanabilir durumda olan kişiler arasında farklı bir muamele bulunmamaktadır. Bu sonuca ulaştıktan sonra, davaya ilişkin olayların Sözleşme'nin 14. maddesine göre daha fazla incelenmesine gerek bulunmamaktadır.

8. Bununla beraber, benim görüşüme göre, her ne kadar 14. madde konuyla ilgili değilse de, geriye bu davada tek başına Sözleşme'nin 9. maddesinin ihlal edilip edilmediği sorusu kalmaktadır. Bu husus değerlendirilirken aşağıda belirtilen noktalar akılda tutulmalıdır:

i. İlk olarak, Mahkeme *Saniewski – Polonya* davasında ((k.k.), no. 40319/98, 26 Haziran 2001) benzer bir şikayeti ele almıştır. O davada, başvuruçunun “din/ahlak” dersi için bir notun bulunmamasının, dersi almadığını açığa vurduğu ve bu nedenle inançları ya da inançsızlığına dair kamusal bir açıklama oluşturduğu gerekçesiyle, kendisinin düşünce ve vicdan özgürlüğünün ihlal edildiği ileri sürülmüştür. Mahkeme, şikayetin açıkça temelsiz olduğuna hükmetmiştir (bk. ayrıca C.J., J.J. ve E.J. - *Polonya*, no. 23380/94, 16 Ocak 1996 tarihli Komisyon kararı, DR 84, s. 46). Aşağıda gösterileceği gibi, *Saniewski* davasında verilen karar, mevcut dava bakımından da büyük oranda geçerlidir.

ii. Değnilmesi gereken ikinci nokta, başvuruçunun anne ve babasının bilinemezci olmalarıdır (bk. karar parag. 6). Anne ve babasının isteklerine uygun olarak üçüncü başvuruçunu, din eğitimi sınıflarına katılmamıştır. Başvuruçular, bu karardan dolayı üçüncü başvuruçunun gittiği farklı okullarda çeşitli güçlüklerle maruz kaldığını iddia etmişlerdir. Bununla beraber, okul yetkililerinin bundan nasıl sorumlu tutulabilecekleri temellendirilmemiştir. Üstelik, üçüncü başvuruçunun anne ve babası, ezici bir çoğunluğu Katolik olan bir toplumda yaşayan bilinemezcidirler. Dava dosyası, inançlarının açığa vurulmasına ilişkin özel çekincelerinin bulunduğunu göstermemektedir. Bilakis, anne ve baba, inançsızlar olarak haklarının korunması için çok uğraşmışlardır. Elbette bu onların hakkıdır, fakat buna rağmen haklarına her iki yoldan sahip olamazlar. Ayrıca, bu tür bir bildirimden kaynaklanabilecek olan toplumsal damgalanma derecesi, zannettikleri ölçüde olmayacaktır.

iii. *Polonya*’da devlet okullarında zorunlu din veya ahlak eğitimi yoktur. Bu her iki ders, yalnızca ailelerin veya reşit olmuş öğrencilerin talepleri üzerine ve yeterli sayıda ilgili öğrencinin bulunması halinde verilir. Dava dosyasında üçüncü başvuruçunun dini inanç veya felsefi kanaatlerine ilişkin olarak yetkililerin herhangi bir telkinine ya da baskısına maruz kaldığını gösteren bir belirti yoktur. Ne de kendisinin din hakkında düşüncelerini ifade etmesine engel olunmuştur (bk. yukarıda geçen *Saniewski - Polonya*).

iv. *Saniewski – Polonya* davasında (yukarıda geçen) söz konusu olan okul karnesinde, belli derslerin notları için yer ayrıldığına ve bunların çoğu kez boş bırakıldığı veya düz çizgi çekilmek suretiyle doldurulduğuna işaret edilmiştir. Bu durum, okul karnelerinde bir öğrencinin almadığı derslerin de listelendiği özel bir biçimin kullanılmasından kaynaklanmaktadır. Belli bir dersin alınmadığı, o derse ait alanın boş bırakılması ya da düz çizgi ile doldurulmasıyla gösterilmektedir. *Saniewski*’de böyle bir usulden, başvuruçunun karnede bir notun gösterilmediği derslere katılmayı istemediği veya yalnızca başvuruçunun okulunda söz konusu yıllarda bu derslerin açılmamış olduğuna ilişkin kesin bir sonuç çıkartılamayacağına karar verilmiştir.

v. Üçüncü başvuru, okul karneleri yüzünden gelecekteki eğitim ya da iş olanakları bakımından zarara uğrayacağı veya başka bir şekilde zarar gördüğü konusunda yeterince dayanak göstermemiştir. Sonuç olarak üçüncü başvuru, söz konusu okul karnelerinin menfaatleri üzerinde şimdiye değin ya da gelecekte gerçek bir maddi tesirinin olduğunu veya olacağını ortaya koyamamıştır (bk yukarıda *Saniewski - Polonya*).

vi. Üstelik din temelinde ayrımcılığın Polonya iç hukukuna göre yasak olduğu akılda tutulmalıdır. Bu nedenle başvuru, okul karnelerinin, ama gelecekteki eğitimi kamuda veya özel sektörde çalışması bağlamında, gelecekte zarar görmesi olası tehlikesine karşı kendisini koruyacak bir hukuk yoluna sahiptir (bk. yukarıda *Saniewski - Polonya*).

vii. Sonuç olarak, 98. paragrafta çoğunluk tarafından işaret edildiği gibi, söz konusu okul karneleri üçüncü başvurunun bütün ilköğretim ve ortaöğretim karnelerini içerirken, *Saniewski* davasında yalnızca bir karnenin söz konusu olması bakımından, mevcut davaya ilişkin olgular, *Saniewski - Polonya*'dakinden farklıdır. Fakat bu fark, yalnızca niceliksel ve bana göre mevcut davanın olayları bakımından *Saniewski* davasındaki karar gerekçesini ilgisiz kılmamaktadır.

9. Yukarıda belirtilenlere dayanarak, üçüncü başvurunun, okul karneleri yüzünden, Sözleşme'nin 9. maddesindeki düşünce, din ve vicdan özgürlüğüne, bu özgürlüğün ne pozitif ve ne de negatif unsuru bakımından bir müdahale oluşturacak şekilde gerçekten zarar gördüğü veya gelecekte zarar göreceği yönündeki iddiasını temellendiremediği kanaatindeyim.